

Profiel

archeologisch tijdschrift

Chalcolithic
religion

Interview met
Piet van der Velde

Advanced
Theory

Archeologie
in Israel

Voorwoord

Voor jullie ligt het nieuwe exemplaar van Profiel, het laatste nummer van deze jaargang. Alvorens aan te geven wat er te lezen is in dit nummer, graag de aandacht voor de volgende punten.

Allereerst willen wij, de redactie, oud-redactielid Rogier de Groot bedanken voor zijn inzet voor Profiel, speciaal voor wat betreft de advertenties. Wij wensen hem allen veel succes. Ten tweede willen ondergetekenden zich kort voorstellen. Sinds enkele maanden zijn wij de Profiel-redactie komen versterken. Wij hebben daar zin in, zoals misschien moge blijke uit onze bijdragen aan dit nummer. In het kort: Alistair Bright en Dennis Bruggink, beiden 3de jaars inmiddels met als afstudeerrichting Indiaans-Amerika, en Philip Bes, eveneens 3de jaars met Klassieke Archeologie als afstudeerrichting. Zo, nu over naar waar het echt om gaat.

Wat kunnen jullie verwachten in dit nummer? Aangezien Piet van de Velde aan zijn laatste jaar als stafid is toegekomen, reden voor een 'profiel' middels een interview met deze nestor. Gezien zijn aanstaande vertrek bij de faculteit, zag Erik van Rossenberg reden tot het organiseren van een symposium gewijd aan deze docent, dat gehouden is op 17 mei 2001. Meer hierover in dit nummer.

Om te beginnen zijn er twee artikelen, geschreven naar aanleiding van de voor doctoraal-2 studenten verplichte college-cyclus Advanced Theory. Een korte inleiding van prof. dr. J.L. Bintliff schetst zijn bedoeling en opzet met deze collegereeks.

Ook valt er een groot artikel van Eva Kaptijn te lezen, over religie in de zuidelijke Levant gedurende het Chalcolithicum. Maar daarnaast ook bijdragen over het veldwerk in Veldwezelt (B) in zomer 2000, technologie in de Romeinse Tijd, een zomer lang Turkije tussen véél, véél scherven.

Tot slot een verzoek aan de lezers: suggesties, opmerkingen of misschien een werkstuk/paper waarvan u/je denkt dat het iets is voor Profiel, schroom over geen van deze zaken en neem contact met ons op.

Rest ons nog iedereen veel leesplezier toe te wensen.

Met vriendelijke groeten, namens de redactie:

Philip Bes

Alistair Bright

Dennis Bruggink

Inhoudsopgave

Redactioneel <i>Philip Bes, Alistair Bright, Dennis Bruggink</i>	1
Opgraving Veldwezelt 2000 <i>Luc Amkreutz</i>	2
Chalcolithic Religion <i>Eva Kaptijn</i>	1
Introduction Advanced Theory <i>Prof. dr. J.L. Bintliff</i>	1
Tlön, Uqbar, Orbis Tertius <i>Hylke de Jong</i>	1
Nationalisme in de archeologie <i>Gerrit L. Dusseldorp</i>	1
Aankondiging Archaeological Dialogues	1
Interview met Piet van de Velde <i>Alistair Bright & Dennis Bruggink</i>	1
Thinking about Roman technology: Kevin Greene <i>Philip Bes</i>	1
Internet impressie vanuit Istanbul <i>Emile Eimermann</i>	1

COLOFON	Administratie	Girorekening
Redactie	Eva Kaptijn	5730695
Philip Bes Alistair Bright Dennis Bruggink Carmen Harmsen Eva Kaptijn Lucas Meurkens Dylan Nagel Natasja den Ouden Arne Wossink	Contactadres Profiel Archeologisch Centrum Postbus 9515 2300 RA Leiden alistair_bright@hotmail.com	Internetpagina http://home.planet.nl/~shard/profiel/home.htm
		Abonnementen Studenten: f 20,- Anderen: f 27,50

Opgraving Veldwezelt 2000

Luc Amkreutz

Luc Amkreutz, 3^e jaars prehistorie aan de Faculteit der Archeologie te Leiden heeft samen met nog zeven andere mensen deze zomer gedurende zes weken graafwerk verricht op de site Veldwezelt, net over de grens bij Maastricht, in Belgisch-Limburg. De site Veldwezelt is gelegen in een lössgroeve en de belangrijkste vondstlagen zijn te dateren in het midden-paleolithicum, met name het Eemien en later. Dit is de periode waarin in deze streken de Neanderthaler geleefd zou hebben. Het doel van de opgraving was dan ook het localiseren van sporen van deze vroege hominide. Profiel laat hem nu aan het woord.

Binnen het bestek van deze bladzijden zal ik proberen een beeld te schetsen van zes weken uit het leven van acht Leidse archeologiestudenten en hun zoektocht naar de Neanderthaler op de site (spreek uit siet) Veldwezelt in Belgisch-Limburg.

Alvorens dieper in te gaan op onze werkzaamheden en belevenissen van deze zomer, wil ik eerst een korte impressie geven van de site en de opgraving zelf.

Locatie en geologische situatie

De site Veldwezelt-Hezerwater is gelegen op ongeveer 300m van de Nederlandse grens bij Maastricht en ligt aan de oostelijke zijde van het Albertkanaal. Dit kanaal, dat stamt uit de vorige eeuw vervult een belangrijke rol in verband met het scheepvaartverkeer op de Maas. Bovendien is dit kanaal verantwoordelijk voor de huidige afvoer van het Hezerwater, een klein riviertje dat voorheen afwaterde op de Maas. Dit kleine riviertje is met name van belang omdat het in het Pleistoceen ook al afwaterde op de Maas en daarom voor een groot deel de huidige lokale geologische situatie te Veldwezelt bepaald heeft. Waarschijnlijk was dit lokale milieu en het feit dat er dus water aanwezig was in gunstige perioden één van de voornaamste redenen voor de aanwezigheid van "bewoningssporen" van de Neanderthaler.

De reden om op deze plaats te gaan graven was het feit dat er enige jaren geleden door een aantal amateur-archeologen duidelijke bewijzen in de vorm van vuurstenen artefacten werden gevonden waardoor er

een gegrond vermoeden bestond dat een opgraving op deze plaats lonend zou zijn. Het is een feit dat de meeste artefacten uit deze periode vaak oppervlaktevondsten zijn, gevonden op de vele terrasranden waar door erosie oude onder de löss liggende lagen aan de oppervlakte komen. Het moge duidelijk zijn dat er bij dit soort vindplaatsen vaak weinig van de oorspronkelijke context terug te vinden is. In Veldwezelt hebben we echter, net als enige jaren geleden bij het Belvédère-project, het geluk dat we te maken hebben met een unieke mogelijkheid om een kijkje in de bodem te nemen. De site van Veldwezelt ligt namelijk midden in een grote lössgroeve waar leem afgegraven wordt voor de fabricatie van bakstenen. Dit biedt dus de mogelijkheid om te graven in lagen die anders waarschijnlijk onbereikbaar zouden zijn geweest. Door de goede contacten met de groeveexploitant was het mogelijk om een bepaald deel van de groeve enige jaren te kunnen gebruiken om onderzoek te doen en deze concessie zal ook nog enige jaren blijven bestaan.

Paleolithisch onderzoek in het algemeen en de opgraving te Veldwezelt in het bijzonder steunt wat betreft informatie voor een groot deel op een begrip van de geologische situatie. Deze situatie werd ons tijdens de colleges en enkele rondleidingen door de groeve uitgelegd, maar was toch van een te grote complexiteit om geheel te kunnen begrijpen. Dit heeft er met name mee te maken dat er sprake is van een algemene geologische situatie, ontstaan door de afwisseling van ijstijden en de daarbij behorende aan- en afvoer van materiaal. Hierbij moet je denken aan de depositie van

löss in koudere fasen en de erosieve werking van rivieren in perioden dat deze veel water aanvoerden.

In warmere fasen heb je daarentegen weer met processen van bodemvorming te maken, maar vaak is de opbouw van deze bodems niet compleet, of voor een gedeelte weer verdwenen.

Deze situatie wordt nog eens extra complex door de lokale geologische processen zoals de loop van het Hezerwater, dat vaak uit meerder geulen en prielen bestond en allerlei glaciale en periglaciale processen, zoals cryoturbatie, vorstwiggen, droogtescheuren, *polygonal cracks* en nog veel meer geologische fenomenen, zoals bioturbatie, boomvallen, crotowines, *landslides*, *mudflows*, uitspoeling enzovoorts. Bovendien is er een aanzienlijk hoogteverschil waardoor het volgen van de gelaagdheid niet eenvoudig is. Het komt erop neer dat het onderzoek naar de geologische situatie nog lang niet afgelopen is en ook tot een van de voornaamste onderzoeksonderwerpen van de opgraving hoort. Het moge duidelijk zijn dat wij gedurende die zes weken slechts marginaal kennis gemaakt hebben met de geologische situatie en daarom zal ik mij nu ook beperken tot een zeer globaal beeld ervan.

De diepste plekken in de groeve worden gekenmerkt door een dik pakket van Pleistocene grinden en kiezels, die, wat hun omvang betreft, soms wel een doorsnede van meer dan 80cm hadden en dus afgezet zijn in een tijd dat de Maas enorm veel water vervoerde. Hierop ligt een pakket dat afgezet en gevormd is tijdens het Saalien (+/-150.000 BP) en bestaat uit een vrij compact lösssediment, waarin verschillende verschijnselen zoals vorstwiggen en *polygonal cracks* waarneembaar zijn. Uit de toplaag van dit lösspakket stammen mogelijk de oudste bewoningssporen, maar hierover later meer. Als het Saalien op zijn einde loopt en het klimaat weer warmer wordt, krijgen we te maken met een vrij langdurige stabiele situatie waardoor klimaat en bodemorganismen zorgen voor een proces van bodemvorming. We zijn nu in het interglaciaal genaamd Eemien aanbeland, (130.000-80.000 BP dit is een ruime datering, vaak wordt een gedeelte ook al tot Weichsel gerekend) aanbeland. Op een aantal plaatsen in de groeve is dit proces van bodemvorming waarneembaar. Het is echter nog onduidelijk met hoeveel verschillende bodems we precies te maken hebben, want sommige horizonten zijn nooit goed tot ontwikkeling gekomen of door latere erosieve processen weer verdwenen. De meest belangrijke bodem in deze periode is echter de Rocourt-bodem, die te herkennen is aan zijn ietwat rode kleur. In deze bodem werden ook artefacten gevonden. Boven op de Rocourt-bodem, gescheiden door een uitspoelingslaag,

ligt een ongeveer 40cm dikke bruine humeuze laag waarin nog geen bodemvorming had plaatsgehad. Hierboven ligt een pakket uit de laatste ijstijd, het Weichselien, waarin weer verschillende periglaciale en fluviaatiele processen waarneembaar zijn. Het Weichselien bereikt zijn maximum rond 20.000 BP, maar toen waren deze streken te koud voor bewoning. Uit de aanloopfase naar dit maximum hebben we in Veldwezelt wel artefacten gevonden en op bepaalde plaatsen, waar de löss niet ontkalkt was, zelfs botmateriaal, mammoetkiezen en dergelijke. Op de Weichselien afzettingen tenslotte lag een metersdik pakket met afzettingen uit het Holoceen.

Archeologie

In de groeve waren er een vijftal sites op verschillende locaties en uit verschillende perioden. De oudste aanwijzing voor aanwezigheid van hominiden vonden we in een square dat oorspronkelijk was aangelegd in verband met een controle van de geologische situatie. In een sediment dat te dateren is in een late fase van het Saalien vonden we hier een concentratie van keien, enige *flakes* en wat houtskoolspikkels. Aangezien de stenen mogelijk in het sediment lagen zouden het *manuports*, door "de mens" aangevoerde stenen kunnen zijn. Er bestond echter ook een mogelijkheid dat de stenen in een andere laag thuishoorden en natuurlijk waren.

Op twee andere locaties in het noorden van de groeve werden verschillende afslagen gevonden te dateren in het Eemien en het Weichselien. In enkele gevallen waren dit volwaardige afslagen en mogelijk zelfs werktuigen. In de meeste gevallen ging het om *flakes* en *chips*. In een niet ontkalkte geulbedding werd bovendien een mammoettand gevonden.

Twee andere sites lagen verder zuidelijk. Een ervan was het Rocourt-schiereiland (vanwege het feit dat deze site als een eiland in de groeve lag). Op deze site heb ik voornamelijk gewerkt. Zoals de naam al zegt groeven we in de Rocourt-bodem, dus het Eemien. De vondsten bestonden ook hier vanwege de ontkalking uit vuursteen, maar er waren een aantal aanzienlijke stukken bij, die duidelijk antropogeen waren. Geologisch was dit gedeelte met name interessant vanwege een polygoon systeem van droogtescheuren en een boomval die goed te zien was. De laatste twee weken werd er ook nog op de meest zuidelijke site, de Weichsel-site gegraven. Zoals verwacht kwam hier botmateriaal tevoorschijn en een paardentand. Daarnaast werd er ook een mooi kerntje gevonden.

Het onderzoek op de verschillende locaties en met

name op het Rocourt-schiereiland werd bepaald door de vraag of de aangetroffen situatie *in situ* was. Naast artefactspreiding en positie van het artefact in het sediment, speelt ook hier de geologische situatie een grote rol.

Een van de indrukwekkendste artefacten was bijvoorbeeld een grote gepatineerde kern, die mogelijk later als mes bijgewerkt en gebruikt werd, maar deze was afkomstig uit het profiel van een *mudflow* en blijft op deze manier dus alleen een indrukwekkende vondst. Gelukkig bestond er op redelijk wat andere locaties wel een gegronnd vermoeden dat de situatie nog redelijk *in situ* was.

De meeste mensen die dit lezen zullen waarschijnlijk niet erg onder de indruk zijn van de hoeveelheid en het soort vondsten, maar dit soort resultaten is kenmerkend voor een groot gedeelte van het paleolithisch onderzoek. Je bent aan het zoeken naar artefacten, maar nog meer naar een begrip van de situatie en de context. Vind je dan uiteindelijk toch wat, of blijkt je theorie te kloppen, dan is de voldoening des te groter.

De opgraving

De opgraving zelf was een samenwerkingsverband van de K.U. Leuven, de Canadese universiteit van Lethbridge en het Gallo-Romeins museum van Tongeren. De opgraving stond onder wetenschappelijke leiding van Prof.Dr. P. Vermeersch. De dagelijkse leiding was in handen van Shawn Bubel, een Canadese, die in Leuven promotie onderzoek verricht op het gebied van bioturbatie en Patrick Bringmans die in Leuven afgestudeerd is op de site van Veldwezelt. Naast een aantal amateurs en vrijwilligers waren we over het algemeen met ongeveer twintig studenten, waarvan een groot deel dus uit Leiden afkomstig was. Verder waren er studenten uit Canada, de VS, Engeland, Ghana en natuurlijk België.

Een paleolithische opgraving ziet er heel wat anders uit dan bijvoorbeeld een vlak- of stadsopgraving en zo ook deze. Tijdens de eerste opgraving te Veldwezelt werd er een groot *grids*stelsel over de groeve "uitgelegd" en daar hebben we ook dit jaar weer gebruik van gemaakt. Het hele gebied is dus in vakjes, *squares* genaamd, opgedeeld. Deze vakken waren 2x2 m. en hadden een oost- en een noordcoördinaat. Dit hele systeem had een aantal vaste punten die vervolgens weer aan het landelijk coördinatennet te relateren waren. Vondsten en profielen werden opgemeten met de *total station*, die midden in de groeve op een heuvel stond.

De opgraving zelf geschiedde volgens het

schaakbordpatroon. Hierbij graaf je dus in schuin aan elkaar grenzende *squares* waardoor je altijd een doorlopend profiel hebt en de geologische context duidelijker wordt. Het graafwerk zelf gebeurde voor het grootste gedeelte met de troffel (in het Belgisch truweeltje), of de schrabber en je "stort" deed je in een emmer. Je schraapt dus als het ware voorzichtig naar beneden en hier kun je wel zes weken mee bezig zijn, want het is vrij arbeidsintensief. Hoewel we hier dus inderdaad voornamelijk mee bezig waren, werd er wel voor gezorgd dat je regelmatig wisselde van locatie en teammate. Er waren daarnaast ook andere werkzaamheden zoals het beschrijven en inmeten van de vondsten, profielen schoonmaken, profielen tekenen, de infrastructuur van de groeve onderhouden etc. etc.

De opgraving was ook redelijk in de publiciteit. Natuurlijk waren er regelmatig wat nieuwsgierige voorbijgangers, maar daarnaast kregen we ook bezoek van de Belgische minister van cultuur die een hele schare aan pers en cameramensen meebracht. Later hebben we ook nog een open dag georganiseerd, met rondleidingen en activiteiten en enige honderden bezoekers

Een impressie

Op zondag 9 juli was het zover. Na enige maanden eerder besloten te hebben aan deze opgraving deel te nemen, stonden wij, Alistair, Hylke, Juan, Geeske, Liesbeth, Isolde, Floris en ik op een regenachtige speelplaats in het Belgische plaatsje Vlijtingen. Boven de deur prijkte een grote lichtbak met daarop: PAROCHIAAL CENTRUM VLIJTINGEN-**JUPLER**, ons thuis voor de komende zes weken. We hadden op het station in Maastricht al kennis gemaakt met Shawn en Patrick en ontmoetten nu ook de andere deelnemers, waardoor we vanaf toen met name Engels gesproken hebben. Na een beetje gesettled te zijn en voorzichtig kennis gemaakt te hebben met de omgeving belandde het Leidse contingent, inclusief de Engelsman Gavin, zo rond 16.00 in, ...ja, precies, Cheers. Zelfs een plaatsje als Vlijtingen is dus bekend met nr.1 op de lijst van originele cafenamen, maar dit zorgde er gelukkig wel voor dat we ons al een beetje thuis begonnen te voelen. Rond een uur of 18.00 gingen we terug naar het parochiaal centrum waar we echter een culinaire shock opliepen toen bleek dat ons avondeten de komende zes weken elke dag uit drie plastic zakjes zou komen die we vervolgens gevoeglijk 3 min. konden opwarmen in de magnetron. Gedurende de volgende dagen en weken bleek dit eigenlijk toch wel vrij snel te wennen en we hebben het allemaal overleefd.

Bovendien zorgde dit ervoor dat we mbt. de lunch al snel de Canadees-Amerikaanse traditie, *the art of making a killer-sandwich*, oppikten. Dit zag er meestal als volgt uit: brood-kaas/vlees-komkommer-tomaat-mayonaise-peper-zout-brood, gevolgd door brood-pindakaas-chocopasta-banaan-jam/honing-brood.

De volgende weken verliepen in principe volgens eenzelfde ritme. Tussen 7.00 en 7.45 stonden we op en was er ontbijt (met zo ongeveer alles wat *Kellogs* in de loop van haar bestaan gefabriceerd heeft). Om 8.00 vertrokken we op ietwat gammele Leuvense fietsen naar de site in Veldwezelt, waar het grootste gedeelte van ons vroeg of laat ook aankwam. Vervolgens werd het materiaal uit de container gehaald, de *total station* opgezet en besproken waar iedereen die dag zou gaan werken. Rond 12.15 was er dan 45min pauze en daarna werkten we door tot 17.00. Vervolgens gingen we op de fiets terug naar Vlijtingen, meestal via de supermarkt om de behoeften voor de avond te regelen. Hierbij werd ook een serieuze poging gedaan de Belgische variatie aan bier wetenschappelijk en proefondervindelijk te inventariseren. Dit is jammer genoeg niet gelukt, maar was wel erg leerzaam. Bij het parochiecentrum aangekomen stond de soep meestal al klaar en werd volop gebruik gemaakt van de douches (Belgisch: stortbaden). Hierna was er tijd voor het bijhouden van de dagrapporten en het *fieldbook*.

De meeste avonden(en regenachtige dagen want dan werd de site een glijbaan) hebben we bovendien een uur of twee doorgebracht met vondstverwerking. De Canadese studenten waren hier namelijk in het kader van een *field-school* en in principe deden wij hier ook aan mee. Dit hield in dat we meehielpen bij Shawn's onderzoek naar bioturbatie. Deze werkzaamheden bestonden enerzijds uit de verwerking van het vuursteenmateriaal van de site met de exotische naam Brecht-Moordenaarsven. Hierbij moesten we lengte, breedte, gewicht opp etc. van het vuursteen van deze site meten en registreren. (Het engelse woord voor schuifmaat is trouwens *calypter*). Anderzijds was er een experiment waarbij in een grote bak sediment het ontstaan en instorten van graafgangen gesimuleerd werd (met behulp van buizen, staven, stoppen, gaten en een grote stofzuiger). Hierna werd met de *total station* de verplaatsing van verschillende grotere en kleinere artefacten in dit sediment opgemeten. Hoewel iedereen wel moe was, was de sfeer 's avonds over het algemeen wel erg gezellig en werkte iedereen mee aan de experimenten. Daarna was er nog tijd om wat te drinken, te lezen, te kaarten (*shithead*) etc. waarna

iedereen vertrok naar de slaapzaal waar we de eerste twee weken konden genieten van het feit dat sommige Canadezen hard kunnen snurken.

De dinsdag en de donderdag verliepen meestal anders. We waren dan alleen 's ochtends in het veld en kregen 's middags, in het kader van *de field school*, college. Hoewel bij velen de vermoeidheid hier toesloeg in de vorm van controleverlies over de oogleden was het toch vaak interessant. De eerste colleges gingen met name over de geologie, zowel in het algemeen, als van Veldwezelt. Latere colleges waren meer paleoarcheologisch. Er waren ook enkele gastsprekers, zoals J.P. de Warrimont, Dr. P van Peer, Prof. Dr. P. Vermeersch en Boudewijn Voormolen. De collegeserie werd voor de Canadezen afgesloten met een tentamen.

De woensdagavond was ook apart, want dan gingen we allemaal naar 't Schuurke. Dit was het lokale hardrockcafé en honk van de leden van de Belgisch – Limburgse Harley-Davidsonclub, die zich naast hardrock, later op de avond ook wagen aan Kung-Fu Fighting en YMCA. De locale jeugdvereniging van Vlijtingen, die ook hun thuisbasis in het parochiecentrum had was hier meestal ook, maar ondanks verwoede pogingen tot integratie is er dit jaar niets moois opgebloeid. Deze avonden waren altijd zeer gezellig en zorgden bovendien voor een aantal bijzonder leuke momenten in de slaapzaal.

In de weekenden ging het Leidse contingent meestal naar huis. De rest bleef in Vlijtingen of ging met Shawn mee naar Leuven. Er werden echter ook uitstapjes naar Gent en Brugge ondernomen. En een heel aantal van ons is bovendien een weekend naar Parijs gegaan. Daarnaast was er nog een excursie naar twee andere opgravingen van de universiteit Leuven, waar we een halve dag meegeholpen hebben. Daarna zijn we naar het cultuurhistorisch themapark Bokrijk geweest, een soort 17^e eeuwse Archeon, waar ook allerlei activiteiten waren. (Foto's van Geeske op ouderwetse stelten zijn bij mij na te bestellen). Aan de zes weken kwam op het laatst toch een einde. In de laatste week hebben we nog een groot feest met barbecue gehouden en de keuken omgebouwd tot geïmproviseerde dansruimte en dit was wel zeer geslaagd. De laatste dag hebben we opgeruimd en afscheid genomen van iedereen.

Met deze impressie heb ik geprobeerd een beetje een sfeerbeeld te geven van onze zes weken in het Belgische en hoe onze dagindeling er over het algemeen uitzag. Het was een opgraving met een vrij strak schema en redelijk wat actieve werktijd. Het werk op de opgraving zelf bestond zoals ik al schreef voor een groot deel uit centimeter voor centimeter naar

Chalcolithic Religion

Eva Kaptijn

Plato, the first philosopher, wrote: 'all mankind, Greeks and non-Greeks alike, believe in the existence of Gods' (Morris 1987: 1). Many scholars have applied themselves to the study of religion since. However there is still no universally acknowledged definition of religion. Every current of modern science has its own interpretation of what religion in essence is. Especially anthropologists have been concerned with the basics of religion and how it is possible to recognize religion. In the last century several directions have been taken in the study of religion (Morris 1987). The role and content of religion differs considerably when the term is used by structuralism as compared to Durkheimian functionalism.

Due to the different views on what religion is, no generally accepted framework to recognize religion has been established in anthropology. The appearances of religion are so manifold that any general definition and thus every framework of recognition will be very broad and general.

Whereas anthropologists have difficulties with defining and recognizing religion, the problems of archaeologists are even bigger. For prehistoric archaeology cannot observe the actions and institutions of the culture but has only the disturbed static remains of a culture. Only part of the whole spectrum of a religion can possibly be recovered, e.g. the aspects of religion that leave artifactual remains. To be able to recognize these remains as results of religious action, a clear definition of religion and a framework of recognition of possible remains is necessary. Archaeology lacks both. A much-used approach nowadays is to term everything that cannot be interpreted otherwise as religion. Religion has become a residual category where all strange findings accumulate. Renfrew has tried to end this tendency by formulating 16 possible indicators of religion. In the introduction and in his chapter in the book *The ancient mind* (Renfrew 1994) he elaborates the ideas he put forward in *The archaeology of cult. The sanctuary at phylakopi* (Renfrew 1985) and in *Archaeology. Theory, methods and practice* (Renfrew and Bahn 1991).

In *The ancient mind* he advocates a cognitive processual approach as a reaction to the post-processual ap-

proach; the way in which symbols are used should be examined. Whereas the post-processualists want to ascertain the meaning of symbols, according to Renfrew (Renfrew 94: 6). Renfrew starts with warning that we might carry into the enquiry our own (unconscious) perception of what religion is. For example we see religion as a field of human activity that can be separated from other fields (Renfrew 94: 47). Anthropology has shown, however, that in some cultures religion is embedded in life as a whole and cannot be isolated. Douglas has demonstrated this quite convincingly for the Lele. Something that often happens, and where Renfrew with his list of indicators in a certain way is also guilty of, is that a series of categories is constructed, which reflects our view on religion. Afterwards the data are ordered into these categories. In this way we only see ourselves reflected in the people we try to study.

Renfrew accepts our cross-cultural assumption that 'every religion involves a system of beliefs which offers answers to profound existential questions' and involves a variety of numinous experiences (Renfrew 94: 48). The term numinous is important here. It means that there is an unseen presence of something. This concept makes religion essentially non-rational. In this way religion becomes opposed to the rational world of things. He further states that it is central to religion to have a shared belief system (Renfrew 94: 49). People are engaged in communal activities that are often formalized. We call these performed activities rituals. Through rituals religion becomes manifested. The reli-

gious artifacts that we find are the remains of rituals. Rituals are through their material remains the only link we have with religion. Renfrew states that because ritual takes place at the boundary between this world and the supernatural world there are often typical, perhaps even predictable, material remains. These typical remains constitute his list of indicators (Renfrew 94: 51). The list of 16 indicators can be found in *Archaeology. Theories, methods and practice* on page 391. Renfrew warns us that these indicators should not be used as a checklist with a particular score that is conclusive (Renfrew 94: 51).

This list of indicators is, whatever the contents, misleading because it is a construction governed by our culture (or possibly by his study of Greek religion, which is much better known because of literary sources). Even if it is possible to formulate a universal statement about religion, for example that it always involves a belief that transcends beyond the visible world of things, it will not be possible to develop a list of material indicators. Every culture is unique and reacts differently upon possibly similar principles. When working with whatever elaborated list of indicators the only forms of religion that will be found are the ones we are already familiar with, because unknown expressions of religion cannot be incorporated in a list. Unfortunately I cannot give a good alternative method.

I see religion as a belief in a force, a something that transcends the world of visible things for whatever reason. The force that is believed in can have very different appearances, it can be a whole pantheon of Gods or an amorphic concept like animism. Central is that it is not part of the world of things, although it can be seen as such by the members of the religion. The manner in which a religion is embedded in society can take many forms; it can pervade the whole society or be a separable aspect of a society. As anthropologists have shown during the last century religion can be explained in a lot of ways; Marxism, functionalism, symbolism, etc. I however doubt the possibility to label an archaeological religion with one of these explanations or the idea that one of these explanations is universally applicable. In a certain society one explanation can be applicable, in another it is a combination of explanations or something unknown to us. We cannot fully understand and as a consequence predict actions of another culture because we are members of our own culture and will never be able to let entirely go of our way of seeing and identifying the world. But perhaps certain aspects can be, partly, grasped. Ritual remains should not be neglected because we cannot fully apprehend their mean-

ing. Religion is part of society and we do recognize its remains (in a way described below). The same problems of ethnocentrism apply to other aspects of a society that archaeologists study without scruples. When studying religion these restrictions only become more acute.

Because we do not have a workable consensus about the content and appearance of religion I argue that the only way to recognize possible religious remains is still to look for things that cannot be explained in any other way. One should look at the context. One strange thing is not enough; there should be a combination of several non-functional things that makes a religious interpretation probable. Often symbols are employed to represent the transcendental force. When an artifact, also pictorial artifacts, represents something that has not a direct visual link to it we call it a symbol. But not all symbols are religious of course. The little penguin on the back of penguin pockets has nothing to do with a belief in a transcendental force; it is just a symbol which represents something else; the publisher. The same can be true for the horns that are often applied on chalcolithic pottery. The combination however of this symbol with other symbols and the contexts in which representations of horns are often found makes it probable that this symbol has something to do with religion.

In the following paragraphs I will try to provide some insights in the structure of possible religious remains of the Chalcolithic (4500-3200 cal.BC) in the southern Levant; the Golan is taken as northern most point; with the Negev as the southern border. I will test the hypothesis that similar symbols on different objects and from different regions form one shared believe system, because the same symbols, although differently presented, appear continuously in a variety of combinations in different contexts. This hypothesis has been formulated by several people (e.g. Beck 89: 39), but never systematically tested. Furthermore I want to test the hypothesis that Chalcolithic religion pervaded all social contexts.

In order to do this I will use the model presented by Dr. Van der Kooij in his lectures on religious aspects. In an artifact are aspects visible that represent a certain tradition. Most obvious are the traces of production; the material, instruments, techniques and actions. Together these aspects form the technological tradition. Most artifacts are made after a model that exists in the mind of the maker. Often this is a culturally acknowledged model. All members of society are familiar with the model and if the model is a symbol they know what it

represents. This is called the iconographic tradition. In the following paragraphs it will be attempted to show that the chalcolithic symbols are part of one iconographic tradition. The meaning that is attached to the symbols forms the iconological tradition. All members of one iconological tradition will recognize the meaning of the symbols. We however, as members of a different iconological tradition, will only very slightly, if at all, be able to grasp some of the meanings behind the iconological tradition. Because we do not understand the iconological tradition we are sometimes not even possible to separate symbols with a religious meaning from other symbols.

In what way can we recognize symbols and how can religious symbols be separated from normal symbols? We have, as I described above no other means of recognizing religious remains than the concentration of several non-functional features in certain contexts. This means in concreto for the Chalcolithic that certain contexts in which religious activity took place have been recognized, like Ein Gedi, Room A at Gilat, etc. In these contexts certain symbols appear that also occur in isolated contexts (without a concentration of non-functional features). By means of analogy it is assumed that these symbols have the same meaning when isolated. Identical artifacts can, however, have different functions and meanings in specific contexts. But it can be assumed that within one culture people share a single iconological tradition. The meaning of the symbol is thus known, even if this meaning is of little importance in the specific context.

In this attempt to test whether a shared iconography existed in all the different regions of the southern Levant it must not be forgotten that some differences may be caused by temporal differences. The difference in calibrated C14 dates of the earliest Chalcolithic levels of Tuleilat Ghassul and the latest of the Nahal Mishmar Cave spans more than a millennium (Gilead 88: 400-402). The precise meaning and appearance of some symbols will have changed in this timespan. Therefore the scope of this study is limited to the later phases of the Chalcolithic. Early sites such as Tuleilat Ghassul are excluded. Still the timespan is considerable. This is chiefly due to missing or unreliable C14 dates. The room in which the treasure of the Nahal Mishmar Cave was wrapped (see below) was dated by

three different C14 laboratories. The variation between the earliest and latest calibrated BC date amounts to 850 years (Bar Adon 1980: 199). But main drawback is constituted by the sparsity of absolute dates. Most excavations are only dated by means of a relative chronology.

Religious contexts in the southern Levant

Due to the limited amount of space in this article only one context to which a religious meaning is attached can be described. In an unpublished paper several examples, e.g. Ein Gedi, Benei Beraq, Nahal Mishmar, etc., are presented and more detail is given. Nonetheless artifacts, like the ossuaries, found on sites that are not described here will be used in the further analysis. A very surmise description of the context in which they were found is however indispensable and is given below.

Gilat:

Gilat is located on the bank of the Wadi Patish in the northern Negev. Excavations have uncovered four (possibly five) chalcolithic strata. Attention will focus on strata two and three. A group of broadrooms (rooms A, B, C, E, F) belongs to both strata. In these rooms, especially in room A, a lot of probably religious artifacts have been found. The excavators concluded that room A probably was the remains of a chalcolithic sanctuary (Alon/Levy 1989: 165). There are indeed quite a lot of indications that point to this conclusion.

The inventory of the room is the most conspicuous. Violin shaped figurines, torpedo vessels, fenestrated stands, stone palettes, two figurines, etc. have been found (see table below). Most of these items can not be assigned a practical function.

This building is located on the highest point in the sur-

Item	stratum II	Stratum III
	4800 ± 148 BP 3774-3753 cal. BC	5440 ± 180 BP 4470-4040 cal. BC
Violin shaped Figurines	2	3
Stone Palettes	3	3
Torpedo Vessels	2	3
Ceramic Fenestrated Stands	3	6
Stone Fenestrated Stands	-	2
Anthropomorphic Statuette	-	1
Zoomorphic Statuette	-	1
Alabaster Pendant	1	-
Standing Stones	1	1
Cornet Vessels	8	28

roundings. To reach room A one had to pass through rooms F and E. Rooms A and E are the only rooms with benches along the walls (width: 0.3-0.4 m). In room A an additional platform of hard mudbricks (0.62x1.71 m) is found in the southwest corner (Alon/Levy 1989: 178). To the east of these five rooms a courtyard is located. On/in this courtyard a semi-subterranean circular feature is located. This possible basin is well built and stone lined (Alon/Levy 1989: 178). It differs from two grain silos also found on the courtyard in that it is stone lined instead of entirely made out of mudbrick. Similar remains have been found in Ein Gedi and in open-air sanctuaries in the southern Negev and Sinai (Alon/Levy 1989: 178).

Given this evidence the conclusion that this building complex and especially room A had some kind of religious function seems validated. The combination of these artifacts and the layout of the buildings in connection with a courtyard that has a sort of basin in it makes a religious meaning likely.

Among the other findspots that are mentioned in this article is the Nahal Mishmar Cave. In a cave on the west side of the Dead Sea a hoard with copper artifacts has been found. These artifacts have very extraordinary appearances (see below) and a religious interpretation is very likely. They were made of arsenic copper, whereas utilitarian copper artifacts are made of pure copper. C14 dates have been taken from the mat in which the hoard was wrapped by three different laboratories. Resulting in three very different dates: 3577-3277 cal.BC, 3166-2666 cal.BC and 2919-2719 cal.BC.

In Ein Gedi a Chalcolithic complex has been discovered consisting of a big and a small broadroom, walled courtyard with a basin and a gate house. No artifacts have been found on the latest living surface. The already buried artifacts, like fenestrated stands and animal figurines, point to a religious function however. In the big broadroom benches and pits with ashes, pottery, animal horns, etc. have been found. Ashed were also discovered in the semi-circular structure opposite the entrance (Ussishkin 1980). No C14 dates are available.

In the coastal area caves with ossuary burials have been discovered, for instance Benei Beraq (Kaplan 1963), Palmahim (Gopha/Limpshitz 1980), and Hadera (Perrot/Ladiray 1980). Artifacts like fenestrated stands are often encountered in these caves. Again no C14 dates are available.

In the Beersheba basin several related sites, like Abu

Matar and Be'er Safadi have been found. This is the only area in which subterranean rooms occur. Alongside already known artifacts with a religious meaning ivory figurines and groups of painted pebbles have been found (Perrot 1993: 163). They occur nowhere else. C14 dates are given for Be'er Safadi: 4674-3820 cal.BC for the lower phase, 4454-3726 cal.BC for the middle phase and 4350-3531 cal.BC for the upper phase (Alon/Levy 1989: 169).

Religious artifacts

The following artifacts have been found on sites that by virtue of their context are termed religious. Certain artifacts are quite abundant and appear on many different sites, whereas others are unique.

Ossuaries:

Ossuaries have been found in burial caves in the coastal plain, the burial cave of the Nahal Qanah and on the cemeteries of the Northern Negev. Bones were placed within them in secondary burial. Often they are accompanied by burial gifts like V-shaped bowls, etc. Two types of ossuaries have been recovered: the box- and jar-type, although the box-type predominates. All are made of fired clay.

The box-type ossuaries have a rectangular hole. In some cases slabs seem to have closed this hole. Some of the box-type ossuaries stand on small feet. Because of these many have interpreted these ossuaries as representing animals, mainly sheep. Most of the rectangular ossuaries have a fronton above the entrance facade. Sometimes this fronton is rectangular, in other cases it resembles the upper part of a triangle pointing down. The fronton occurs also in the form of a rounded triangle or oval.

In most cases a piece of clay has been applied to this fronton resembling a nose. Sometimes eyes are painted or impression are made next to the nose. One ossuary has beneath the eyes two protruding things that can be interpreted as breasts (Perrot 1980: fig.36-37). The jar-ossuaries sometimes also have a fronton. Also with a nose applied on them.

Next to the nose little knobs often occur on the fronton, on the 'shoulder' and flanking the entrance. These knobs have a flat upper surface and the pin flares outwards like a nail. On ossuary no.193 two long poles flanking the entrance can be seen of which the top resembles these knobs (Perrot 1980: fig 12-13). On this ossuary there also appears an applied pole with its top

pointing down.

On a lot of ossuaries, both the box- and jar-type, applied roles of clay in the form of a V occur. Often they have been incised with horizontal stripes. In some cases up to three V's have been made above each other (Perrot 1980: fig 105-106). Also common are painted geometric patterns and applied ridges with continuous impressions/incisions.

Ivory Figurines:

Ivory figurines have been found in the subterranean rooms of the sites in the Beersheba-basin. Certain body parts are exaggerated. These overemphasized parts are religious motives known from other artifacts. Sometimes they are accompanied by other artifacts with a suspected religious meaning. One time a figure was found in the arc of an ivory sickle (Epstein 1978: 26). The figurines represent man and woman. Both male and female figurines have pronounced noses and sexual traits, although the noses of the female figurines are smaller. All figurines have eyes but a mouth is always missing. A depression in the head also occurs always. Sometimes the legs are a-proportionally short. They have a rather elongated figure. Some male figures have small holes bored in the chin. It has been suggested that a beard had been attached in these (Epstein 1978).

Violin figures:

The violin shaped figurines consist of a rectangular upper part under which a triangle pointing down merges into a big rectangle that has sometimes rounded corners. The majority of the figurines is symmetrical. They differ in height. They are made of limestone, granite, sandstone and calcium silicate. In Gilat a fragment is found that was made of fired clay. Only 5% of the Gilat figurines are made of local material. 37% of the stones used originate within a diameter of 20 km. The remaining 58% find their source more than 50 km away.

The majority of the violin figurines has been found in south of Palestine. Some isolated ones have been found in the north. Concentrations of figurines are attested in Gilat (16), Tuleilat Ghassul (8), Nahal Besor (8) and Qatif (5) (Alon/Levy 1989).

'Crowns':

Usually these things are called crowns because of their resemblance to them. Ten, almost complete, examples have been found in the Nahal Mishmar (Bar Adon 1980). Both in the Nahal Qana (Gopher 1996) and Neve Noy (Cohen 1985: 74) a possible fragment has

been found. The ten crowns of the Nahal Mishmar all have a cylindrical form with concave sides. Five of the crowns have specific features applied to the rim, while one of these also has two knobs extending from the wall. Six crowns have a geometric pattern of grooves on their sides. Only two examples are completely without any form of 'decoration'. The diameter varies from 15.3 to 19.1 cm. and their height is between 7 and 11 cm.

Crown reg.no. 61-177 has broad herring bone grooves on the wall. In the wall there is a square hole flanked by two cylindrical bosses with flaring, flat heads, like nails. A pole with a disc on top and another disk a bit lower stands on the rim above the right edge of the hole. Above the left edge there are signs visible that something has broken off. On the rim stand two birds with grooves on their body. Between the birds and the pole two 'gates' stand on the rim on either side of the crown. These gates have a fronton on top of them from which two horns protrude. On either side of the entrance four knobs protrude like the ones next to the hole in the wall. A small boss-shaped foot (0.6 cm) is soldered on the lower rim. Two perforations in the lower rim probably contained similar bosses.

Crown reg.no. 61-176 has a pattern of horizontal and herringbone grooves on the side. From the rim three horn- or sickle-like protuberances extend. The traces of three more protuberances are visible.

Crown reg.no. 61-178 has one bent nail-like protuberance on the rim. There are traces of six other projections. On the wall there are large zigzag grooves and a small strip of groups of herringbones. On one side there is a seven-pointed star. On the opposite side a small protruding nose with two incised eyes appear.

Crown reg.no. 61-175 has two small animal heads on the rim. The two extensions on their head can be horns but it is just as likely they represent ears.

Four band-like straps extend from the rim of crown reg.no. 61-179. All have been broken. The rest of the crown is undecorated or has just a pattern of grooves.

Standards:

All of the standards have a cylindrical form and hole in, at least, the lower half. Most of them have a ball-like form just below the top of the shaft and a flaring disk-shaped top. There are also examples that have at the place of the ball another disk. The shaft can be plan or decorated with a geometric pattern of grooves, applied

ridges or little bulbs. The ball is often decorated with diagonal ridges, grooves, bulbs, or is just plain. On quite a few of the balls nail-like knobs appear or poles with two discs.

There are a few standards with very elaborated forms applied to them. On several examples goat heads appear. Another standard has a small goat head with enormous horns. There is one standard that has a top disc with a ball and has a big applied nose and impressed eyes flanked by two long poles were one would expect ears.

In some of them traces of wood and cloth have been found. This is seen as an indication that the standards were probably carried on a stick.

Occurrence: Nahal Mishmar 118 (Bar-Adon 1980), Nahal Qanah 1 (Gopher 1996), Neve Noy 2 (Tadmor 1989: 258), Palmahim 1 (Gopher/Lifschitz 1980: 8), Abu Matar 1 (Perrot 1957: 27), Shiqmim 2, Makuch 1 (Levy/Shalev 1989:360)

Mace heads:

Most maceheads have been made of arsenic copper but examples of hematite and limestone also occur. All have a spherical or piriform shape. All except one are carefully polished. This unpolished one seems to be unfinished. Three examples have grooves in a geometric pattern. One mace head has two goats sharing one body on top and has two blades on the sides, one ending in a point the other in a splayed blade. Remains of wood and cloth are found.

Occurrence: Nahal Mishmar 256; copper 249, hematite 6, limestone 1 (Bar-Adon 1980), Abu Matar 3 (Levy/Shalev 1989:360), Shiqmim 2 (Levy/Shalev 1989:360), Gilat 1 (Levy/Shalev 1989:360), Zeelim 2 (Shalev/Northover 1993: 37), Benei Beraq 1 (Kaplan 1963: 312).

Copper Horns:

Curved, hollow copper horns. Two ending in a bird (one flying, one sitting), the other in a disc. One has grooves, another bulbs.

Occurrence: Nahal Mishmar 3 (Bar-Adon 1980: 104/5)

Ivory sickles:

They have the form of the original hippopotamus tusk but flattened (width ca. 7.5 cm, length along curve ca. 55 cm), flat or slightly convex sides, perforated over the entire area with round hole (Ø 1-1.8 cm). One straight end, one pointed end. The central perforation is slightly bigger (2 cm) and has a rim protruding from the surface by 0.6-1.3 cm.

Occurrence: Nahal Mishmar 5 (Bar-Adon 1980: 16-21), Shiqmim 1 (Alon/Levy 1992), Nahal Qanah 1 (Gopher 1996).

Pottery handles and applications:

On some pottery symbols occur that are recognized as religious because of analogy of the displayed symbol. They occur on several types of pottery.

Horn handles: a small horizontal handle set between a pair of plastic horns curving upwards (Epstein 1998: 168).

Nose with eyes handles: a vertical handle perforated on the upper part. The perforation is too small for a rope or something like that. Sometimes this handle is combined with horns (Epstein 1998: 170).

Knob handles: small flat circular knobs on storage jars, usually in pairs. Only a third can effectively be used as handles. At least once small dots or ribbed ridges (very common decoration) are formed in two circles resembling eyes flanked by two knob handles. There are also small cylinders, usually on the shoulder of pots (Epstein 1998: 170-2).

Pillar figures:

The pillar figures are basalt cylinders usually with concave sites. There always is a bowl on top. All but two have a protruding nose and most of them have small ear-knobs. On some of the pillar figures horns have been carved out, others have eyes or hair. Of the figures with horns all except two had eyes. On the rest eyes occur more sparsely. Except for some examples that have beards all the facial features occur on the upper half of the cylinder. The pillar figures differ quite a lot. Some are only roughly carved while others are finely finished. The height differs considerably. But their form, the bowl on top and some kind of facial features (only two lack these) they have in common. None of them have traces of use (Epstein 1998: 329-334). They occur in the Golan in domestic contexts (n=55) and have a diffusion into the Huleh-region and northern Transjordan (Epstein 1998: 230).

Fenestrated stands:

Fenestrated stands are made of both ceramics and basalt. They consist of a bowl on high foot, concave sides and usually an open foot. They can be decorated by painting and application. The basalt ones also have special features; in the Golan one has been found with a nose and another one with horns (Epstein 1998: 334).

In three examples from Gilat burn marks have been

found and 114 seem intentionally broken (Alon/Levy 1989: 199). In Gilat the basalt comes in 97% of the cases from long distance sources.

Occurrence: (first number is amount of ceramic stands the second number are the basalt stands): Gilat 76-38, Bir es-Safadi 9-24, Abu Matar 8-?, Zoumelli 4-?, Shiqmim 21-?, Horvat Beter 2-2, Site O 10-?, Site D 2-?, Site E 1-?, Site M 1-?, Ein Gedi 62-?, Arad (V) 3-? (Alon/Levy 1989: 198). They are also found in burial caves like Haderah, Azor, Nahal Qanah, the Golan, etc. They are only seldom found in domestic contexts.

Ceramic statuettes:

In Gilat two ceramic statuettes are found in rooms A and B. One represents a woman carrying a churn on her head while seated on a biconical stool. Under her arm she holds a sort of footed bowl. The body is hollow and there is a connection between body, head and the churn that is open on top. The prominent nose and small ears, small breasts and navel are applied, the eyes are painted, there is no mouth. The genitals are pronounced. The body and footed bowl are decorated by red painted stripes, while the stool and churn are completely red.

The second figure found in Gilat is a ram carrying three cornets on his back. Like the woman the body is hollow and is connected to the cornets. The cornets and feet are painted red. His body is decorated with red stripes and a sort of triangles pointing downwards from his back. Here also the sexual organs are portrayed. The mouth, nostrils and horns are modeled but the eyes are painted in the fashion as those of the woman.

In a raised semi-circular area in the sanctuary of Ein Gedi six fragments of clay figurines have been found (Ussishkin 1980: 35). In other sites like Palmahim (Gopha/Limpshitz 1980: 4), Giv'atayim and Azor (Epstein 1980: 59) other but mostly isolated examples have been found.

Symbols:

On the artifacts that are termed religious because of their context certain similarities appear. These similarities, for example the horns, are called symbols, because I think there is a reason for their continuous reappearance. They reappear because a certain meaning is attached to them; they are symbols. And because the artifacts on which they appear are termed religious the meaning they symbolize is part of the religion.

Nose:

The nose is the most obvious and most frequently used

symbol of the chalcolithic. Like all other literature this symbol has been called a nose in this article. But this meaning is only tenable for the ivory and ceramic figurines where a human is depicted. A pronounced nose occurs on the Beersheba ivory figurines, the ossuaries, the ceramic figurines, the basalt pillar figures, some of the utilitarian pottery, on a 'crown' and on some copper standards and in most cases the appearance differs. On the ossuaries and the ceramic statuettes it is formed as a flat triangle, whereas the nose on the pillar figures or the ivory statuettes is big in all three dimensions. The appearance of the nose on the copper items resembles the way the nose is rendered in ceramics. It seems that the appearance of the nose is connected to the material and thus techniques that are used. But perhaps it is possible to carefully move towards an iconological interpretation. The nose on the ceramic figurines is very similar to the protrusions on the ossuaries. It seems possible to extend the interpretation of the nose with some certainty to the other artifacts on which this symbol occurs.

Horns:

Also very abundantly represented are horns of goat or sheep. On several scepters and crowns plastically rendered horns or goats appear. The same representation of horns appears on the pillar figures and on some pottery vessels. The copper horns have a slightly different appearance from these plastically rendered horns that are completely naturalistic. These copper horns correlate more with our three-dimensional image of a horn or a bend cornet than that they resemble a goat's horn. But despite their stylistic appearance and decoration they probably are presentations of goat horns. Also very stylistic are the horns on ossuaries and some pottery. These are simple ribbed V's attached to the wall. The chance that these represent horns is quite high because of certain contexts, the general look and the ribs. The animal figurines, both ceramic and basalt, are often goats or sheep, although equids also occur quite regularly. These figurines carry horns although not always especially pronounced. The real horns found in the pits in the broadroom of Ein Gedi should of course also be noted.

The horns are represented in two ways; naturalistic and stylistic. This distinction does not seem to be related to any kind of material. Both ways appear in copper, ceramic and basalt.

Circularity:

A recurring form is a cylinder with concave ends. The pillar figures, the fenestrated stands, the crowns, the stool on which the ceramic figurine from Gilat sits and

the object she holds under her arm all have the form of a cylinder with concave sides. A similar form is the cylinder with the disc on top, like a nail. Many of the scepters have this form, or at least the upper part of them. These nail-like poles occur on the 'crowns', the ossuaries and on some pottery (on non-functional places). Epstein has recognized this often-recurring symbol also (Epstein 1982: 65). The small poles on the 'crown' and ossuaries seem to be associated with doorways. On one of the 'crowns' a nail-like pole that is bent appears. One of the standards has a very similar appearance. The nail-like form and curve are the same but the shaft of the standard is much longer.

'Doorways':

Large rectangular holes occur in one crown and the ossuaries. Usually these are referred to as doorways, but their meaning is of course unknown to us, although an explanation as an entrance seems possible. On the crown a hole is made in the wall. A nail-like pole on both sides flanks this hole. On the rim a frame with a fronton on top of it occurs twice. Nail-like poles also flank these holes. It seems as though the same symbol is concerned. On the ossuaries the same configuration occurs. A hole flanked by nail-like poles, although this is not always the case. If an entrance is indeed represented it would be possible to relate this to the special effort invested in the entrances of Ein Gedi. The existence of the gatehouse should be noted, but also the paved paths leading to the doors.

In these doorways originally fitted doors and the ossuaries were also once closed. There is no evidence that the holes in the crown have been closed. If these hypotheses have some truth than either the gap was not the main concern in this symbol or it was and the fact that the crown-gaps were not closed had a special meaning or the crown was originally also closed and all traces of it have been lost.

Fronton:

Many of the ossuaries have a fronton above the 'facade'. If a nose and sometimes eyes are present they will be on the facade. A similar rectangular or square upper part appears on the violin figures. The rectangular frames on one of the 'crowns' have a fronton with two horns attached to it. The shape and location are similar. But the similarities are too scarce to allow an unambiguous statement.

Basins/liquids:

Quite a number of the objects recognized as religious have a possible function as basin or receptacle. The capability to contain things is obvious in the fenestrated

stands. All the pillar figures and ivory figurines have an impression in the head that can have functioned as a basin.

The ceramic woman figure of Gilat is hollow and has an outlet through the churn the woman carries on her head. The churn is a typical pottery form of the chalcolithic. It is seen as a ceramic counterpart of the bellow made of animal skin used to make butter. By this parallel the woman with churn is possibly connected with milk and flocks. The other figurine found in Gilat is also hollow. This ram is also seen as related to flocks. But this animal is male and can therefore not be connected to milk.

The basin that takes a central and prominent place in the Ein Gedi compound must have contained some liquid. The gates that point to the two springs emphasize this connection with water. A roughly similar basin has been found on the courtyard of the sanctuary of Gilat.

Conclusions

According to the model used in testing the hypotheses that similar symbols on different artifacts constitute one belief system the next stage is to attempt if it is possible to get an insight in the meaning of the symbols. This stage is called iconology. But as already stated in the introduction it is in my view impossible for us to get even the slightest understanding of the meaning of symbols that are not part of our worldview or our way of identification. But it may be possible to get a very general understanding of the way the symbols acted in the system of thought of the chalcolithic. So not the meaning but the structure can possibly be slightly grasped.

Certain symbols occur on different artifacts, made from different materials and found in different contexts. The nose however is the only symbol that differs in appearance when executed in several materials. It even looks like there has been made some effort to let symbols look the same on different materials. The basalt fenestrated stands have a ridge on the border between upper and lower half. The same ridge appears on ceramic fenestrated stands but in this case it is functional. It strengthens the connection between the upper and lower half, which are made as two separate parts (Epstein 1998: 234).

Most of the symbols occur on several different material categories and different sorts of artifacts. It therefore can be concluded that the symbols had a meaning in

itself and were not dependent on their combination with a certain artifact. It is assumed in this conclusion that the meaning of the nose on an ossuary is similar to its meaning on a copper standard. This does not have to be the case, but is quite likely because of its occurrence on a lot of different artifact types.

The artifacts containing the symbols come from several regions within the southern Levant. The pillar figures originate in the Golan, although some have been found outside this region. The ossuaries are found in caves in the coastal plain, but a few have been uncovered elsewhere, for example on the Shiqmim cemetery. Most of the copper standards were discovered in the Nahal Mishmar, but isolated finds have been found in settlements and burial caves. In the Beersheba basin the ivory figurines are located. And all of these artifacts contain the symbol of the nose. So the nose is not a symbol known only in a restricted area, but is used throughout the whole region. The same holds through for the other symbols. The whole southern Levant was familiar with the same symbols and therefore formed one shared system of identification, one religious system.

The artifacts on which the symbols occur are part of

very different contexts. The ossuaries originate very clearly from a burial context, whereas the pillar figures originate mainly from house contexts where they took a special place along the wall, probably on a shelf (Epstein 1998: 233). The copper artifacts and the ivory figurines are usually found in contexts with a religious meaning within the village. But the nose, here taken as an example of all symbols, also occurs on utilitarian pottery. So the symbols occur in burial contexts, in domestic contexts and in religious contexts that are set apart within the village or in solitude like Ein Gedi. The religion in the chalcolithic was therefore not restricted to one domain of society and contrasted to secular life, but it probably formed an integrated whole with the society. Religion pervaded everyday life. It was not a separate domain that could be contrasted to secular life like in our society.

It thus seems possible to get some insight into the structure of chalcolithic religion. It seems that there were several separate understandable symbols that occurred in several contexts. Notwithstanding the diversity between the regions evident in the material culture there seems to have been a shared believe system that formed an integrated whole with all domains of the society.

Literature:

- Alon, D. and T.E. Levy 1989: *The Archaeology of Cult and the Chalcolithic Sanctuary at Gilat*. In *Journal of Mediterranean Archaeology* 2/2, p.163-221.
- Bar-Adon, P. 1980: *The cave of the treasure*, Jerusalem.
- Beck, P. 1989: *Notes on style and iconography of the Chalcolithic hoard from the Nahal Mishmar*. In Leonard, A. Jr. and B. Williams: *Essays in ancient civilization presented to Helene J. Kantor*, *Studies in Ancient Oriental Civilization* no.47, p.39-54, Chicago.
- Cohen, R. 1985: *Newe Noy*, *Israel Exploration Journal*, p.73-74.
- Epstein, C. 1980: *Laden animal figurines from the Chalcolithic period in Palestine*, *Bulletin of the American School of Oriental Research* 258, p.53-62.
- Epstein, C. 1978a: *Aspects of symbolism in Chalcolithic Palestine*. In R. Moorey and P. Parr (eds.): *Archaeology in the Levant (Essays for Kathleen Kenyon)*, Warminster, p.22-35.
- Epstein, C. 1998: *The Chalcolithic Culture of the Golan*, IAA Reports 4, Jerusalem.
- Gilead, I. 1988: *The Chalcolithic Period in the Levant*, *Journal of World Prehistory* 2, no. 4, p.397-443.
- Gopha, R. and Lifshitz 1980: *A Chalcolithic burial cave at Palmahim*, *Atiqot* 14, p.1-8.
- Gopher, A. (ed.) 1996: *The Nahal Qanah Cave. Earliest gold in the Southern Levant*, Tel Aviv.
- Kaplan, J. 1963: *Excavation at Benei Beraq 1951*, *Israel Exploration Journal* 13, p.300-312.
- Levy, T.E. and S. Shalev 1989: *Prehistoric metalworking in the southern Levant: archaeometallurgical and social perspectives.*, *World Archaeology* 20 no.3, p.352-379.
- Morris, B 1987: *Anthropological studies of religion*. An introductory text, Cambridge.
- Perrot, J. 1957: *Les fouilles d'Abu Matar près de Beersheba, Syria*, *Revue d'art oriental et d'archéologie* 34, p.1-38.
- Perrot, J. 1993: *The Chalcolithic settlements: Be'er Matar, Be'er Safadi and Horvat Beter*. In E. Stern (ed.): *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, vol. II, Jerusalem, p.163.
- Perrot, J. and D. Ladiray 1980: *Tombes à ossuaires. De la région côtière Palestinienne au IVe millénaire avant l'ère Chrétienne*. *Mémoires et travaux du centre de recherches Préhistorique Français de Jérusalem* no.1, Paris.
- Renfrew, C. 1994: *Introduction*. In Renfrew, C. and E.B.W. Zubrow, eds.: *The ancient mind. Elements of cognitive archaeology*, New directions in archaeology, Cambridge.
- Renfrew, C. 1994: *The archaeology of religion*. In Renfrew, C. and E.B.W. Zubrow, eds.: *The ancient mind. Elements of cognitive archaeology*, p.47-54, New directions in archaeology, Cambridge.
- Renfrew, C. and P. Bahn 1991: *Archaeology. Theories, methods and practice*, London.
- Shalev, S. and J.P. Northover 1993: *The metallurgy of the Nahal Mishmar hoard reconsidered*, *Archaeometry* 35 no.1, p.35-47.
- Tadmor, M. *The Judean desert treasure from Nahal Mishmar: A Chalcolithic traders' hoard*. In A. Leonard, Jr. and B. Williams 1989: *Essays in Ancient Oriental Civilization* no. 47, p. 249-261.
- Ussishkin, D. 1980: *The Ghassulian shrine at Ein Gedi*, Tel Aviv 7, p.1-44.

Advanced method and theory seminar

John Bintliff

The reason for introducing this new course was my concern that the Leiden archaeology degree led to increasing specialisation in the Doctoraal 2 years, so that students lost touch with the fact that they all remained part of an archaeology teaching, learning and debating community within our faculty. My idea was to create a course where cross-period and cross-region lectures and debates could occur, relevant to all the Afstudeervarianten, with a central emphasis on discussing theory and methodology. A second aim was to encourage all our mature students to feel confident in forming their own views about archaeology, through group debate and student seminars, rather than be trapped in following any accepted ideology or approach. By the stage of Doctoraal 2, students should be capable of giving valuable insights and opinions about the nature and practices of our discipline, and to challenge what they read and the lecturers in the faculty too, and this course provides opportunity for that. The group is united for the lead lectures by staff, then breaks into two groups of a better size for debate during the presentation and discussion of the student seminar papers which develop out of the lectures on each theme. So far, I think, with some encouragement (eg “you at the back have been too quiet-tell us what you think”...) the seminar sessions have been lively and successful and I think appreciated by most of the class (not least we lecturers!)

Advanced theory

Tlön, Uqbar, Orbis Tertius

(With apologies to Jorge Luis Borges)

An imbroglio following
Thinking II (Advanced Theory)

Hylke de Jong

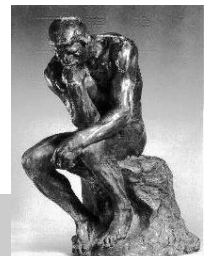
Archaeological results never altered contemporary society, nor will they in the future. What use is archaeology? The statement above, in its simplicity, has within itself many assumptions, and depending how one responds to it, provokes different reactions. The question asked lies at the core of any undertaking that mankind takes on, when the link between what he does and its practicality is uncertain. Since the point is to discuss the above statement, one can safely consider the terms, look at the ways they may be seen, without the accompanying feeling of despair by the participants that no fruit will come from this discussion, as no fruit is expected.

First of all, what are archaeological results? Archaeology is what archaeologists do. Archaeological results are what archaeologists pursue within their chosen discipline, and what they produce from this chase. The archaeologist analyzes material remains, observes all that he can or wishes to, and notes it down. Later on a picture of the past may be sketched from the analysis. Material remains are all that is left of the past, and these remains are, indirectly, an indication of past people's behavior. In a sense, the archaeologist measures the clothes of the man with the man being absent. Whether this is considered unfortunate depends on the archaeologist. Most people would say that the artefacts left by the people in the past bear the imprint of those who made them, used them, and threw them away. The creator, user and "destroyer" of the artefact was one who was connected geographically, socially, and temporally to other people like him. The artefact represents him (or her). Therefore, the more artefacts one has, the more people it can be said to represent. By taking what the artefacts have in common, the traits and general trend of the collection, an archaeologist comes to make certain conclusions concerning this group of people, and how they were distinct from the rest of humanity. So, in short, archaeological results are the presented image based on non-historic evidence manifested by an invisible group of people. What happens to archaeological results after they have been presented differs

from audience to audience.

As for the effect on contemporary society, one wonders on the influence a sector of society could have on the whole. How large is this sector and its relative importance in the group? Who is excluded from our society? In short, who are we and who are they? One need not answer these questions, since people make these distinctions instinctively. One may also consider the rate by which knowledge is disseminated through society. Does the rapidity with which knowledge has been dispensed have anything to do with that information's effect on the society? As archaeology is knowledge, it can be said that it has contributed to the pool of information, and therefore expanded the content of society. The question at the beginning has more to do with the form of society, though, and to that end, the effect of archaeology on society would have to be nil.

If archaeological results present a picture of the past, would not any change based on this picture seem like a regression? Society evolved to this day through the actions of the past. There is ample evidence of the past being reintegrated with the present, as seen in the Renaissance. There have also been attempts to maintain the status quo and return to the past by those that did not like the looks

Advanced theory

of the near future. Tokugawa Japan springs to mind. The question remains, though, whether archaeology ever contributed to this kind of action. An awareness of the past has led people to change, yet on a review of the 'great' archaeological discoveries, one would be hard pressed to detect their legacy in our societal change, or the then contemporaneous society. We know that cabinetmakers and artists have looked to those discoveries for inspiration. The Napoleonic empire style changed the look of that society. Archaeological results have first of all diverted and entertained. A freak show with academia as ringmaster, for speculating on the past has been a past time long before archaeology named itself. Archaeology has presented the different shapes humanity has taken for itself.

The past is important to people, yet the past does not need archaeology. People will make up the past to suit themselves, as they have done countless times before, all be it in a less academic environment. People do not need the identity that archaeology can be used to supply. People already have an identity, and archaeology can be a foundation for identity, though a very strange one for people to make use of.

Perhaps the more important matter is if archaeology should alter society, if it had the weight to do so. Christopher Tilley opines in reaction to processual archaeology, that since rationalization of the past upholds exploitation in the present, archaeology 'sustains rather than challenges the contemporary social order.' (Tilley 1998: 307). He goes on to suggest that archaeology can be exercised socially and politically in the present with 'emancipatory potential' (ibid.).

Tilley, apparently, wants an archaeology that renders a service that is of perceived benefit, such as medicine or law. Services rendered, which have made those two professions indispensable by focussing on human frailty and profiting from it. What kind of society would we have that depended on archaeology? A superstitious,

insecure one that needed experts in the past to reassure its present identity? It is better that archaeology have no such utility, and like art or music, stubbornly assert a non-practicality. The past has a place, and as such gives us a bearing in where we find ourselves. Past and present must be kept separate. We must, to a certain extent, deny the past its humanity. Archaeological results have never altered contemporary society, one can be of the opinion that archaeology must not alter society.

What a strange phenomenon, to change the present through the past. It makes more sense to destroy the past from the present. Where does this come from? A needless concern for the future. It displays a lack of trust to think that the future cannot take care of itself. It is through a hypersensitivity to the fact that present actions have future consequences. Is it justified to ponder this dilemma concerning archaeology? Our nervousness of the consequences of actions happening now seems to indicate our impotence. A condition present in all of society. Those that have the power are looking after themselves. I suggest we do the same. The past binds us all and gives a common frame of reference. With ecological archaeology there is the sense of telling environmental cautionary tales. So why not for the academic dilettantism, and a healthy disinterest in culture, realizing its importance to promoting a rounded view of life, yet also realizing its impracticality.

If archaeology had an effect on the contemporary society, and archaeology aligned itself with differing ideologies, it would not only be a perpetuation of the past, we would be discriminating towards the people in the future. The trouble with archaeology is that it quickly particularizes, and settles in describing and explaining the minutiae of the record. By looking towards what separates people, they are separated from the common humanity. The differences become a novelty and what could be learned, from the public's perspective, is neglected. Archaeology becomes the stuff of entertainment.

Advanced theory

Conclusion

So what is the use of archaeology? Restating what has been said above, archaeology should not have a use. Apparently the past fulfills a need, but there is no need to know the past archaeologically. Archaeology provides a structure for knowing the past, a set of rules for playing the game, but these rules need not, indeed do not, appeal to everyone. To speculate on how the past was received by people in the past is a laughable enterprise, and to wonder what the use of archaeology is, completely natural. The idea of archaeology as an undertaking with social impact is reminiscent of the labyrinthine constructions of Jorge Luis Borges. As for the position of archaeology between the sciences and the

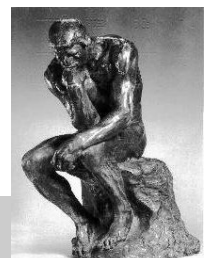
humanities, rather than it being a position of weakness, it is a point from where we can successfully exploit both.

Bruce Trigger wrote that one of the four principal goals of (prehistoric) archaeology was to explain the past, adding 'At this moment it is impossible to predict the past or the future, since social sciences do not possess a total understanding of the socio-cultural process, and cannot control for the effects of a sufficient number of parameters. Until then, prehistory is an explanation of the archaeological record.' (Trigger 1978: 50) This seems the best we can do for the moment, and may reasonably expect.

Literature:

Bahn, R./ C. Renfrew 1996: *Archaeology, Theories, Methods, and Practice*, London
Childe, G. 1956: *Piecing Together the Past, The Interpretation Of Archaeological Data*, London
Tilley, C. 1998: *Archaeology as socio-political action in the present*, in: D. S. Whitley (ed.), *Reader in Archaeological Theory*, London etc., 305-330
Trigger, B. 1978: *Time and Traditions*, Edinburgh

Advanced theory

Nationalisme in de archeologie

G.L. Dusseldorp

De laatste tijd is er in de archeologische wereld veel aandacht voor de rol van het vak in de maatschappij. Dit heeft twee redenen. Ten eerste is er de rol die de archeologie speelt en meer nog, heeft gespeeld bij de vorming van nationalistische ideologieën (Gramsch, 2000: 4-5). In de laatste decennia zijn vele nationale en etnische identiteiten aan verandering onderhevig, waardoor deze situaties dus veel aandacht behoeven (Gramsch, 2000: 6; Meskell, 1998: 8). Ten tweede is er een drang archeologie een nuttige, betekenisvolle rol in onze maatschappij te geven (Gramsch, 2000: 4-5). Dat de archeologie een rol heeft valt niet te ontkennen. De manier waarop die rol vorm wordt gegeven krijgt echter maar weinig archeologische aandacht, terwijl het beeld dat miljoenen van het verleden hebben hierdoor gevormd wordt (Kristiansen, 1993: 3). In het volgende stuk zal ik de rol van archeologie in de ontwikkeling van nationalisme belichten, aan de hand van enkele voorbeelden. Ik zal afsluiten met enkele gedachten over hoe het veld met deze rol dient om te gaan.

Archeologie en de maatschappij

Hoe gaat de maatschappij met archeologie om? Er zijn verschillende gebieden in onze maatschappij waarvoor archeologie wordt gebruikt. Hieronder zal ik de belangrijkste kort behandelen.

Ten eerste is er het fictieve gebruik van de archeologie. Hiermee bedoel ik het gebruik ten behoeve van strips en films, enz. Hierin wordt het verleden als skelet gebruikt, waarom heen een verhaal wordt opgehangen. Het verhaal is vaak een "droom", het gaat over dapperheid, liefde, avontuur, enz. Doordat er ware elementen in het verhaal zitten wordt het verhaal "echter". Dingen als sociale spanningen, mensenoffers en kannibalisme zal je echter in Asterix niet tegenkomen. Het verleden wordt dus heel selectief gebruikt (Bintliff, *in press*: 1-2; Kristiansen, 1993: 4-6).

Ten tweede wordt de archeologie commercieel gebruikt. Symbolen uit een tijd van glorie zijn zeer handig voor reclamespotjes, enz. Het gebruik hiervan wordt dan ook niet geschuwd. Dit gebruik

van de archeologie is nauw verbonden met het fictieve gebruik ervan, omdat dit de oude symbolen voor het grote publiek toegankelijk maakt (Kristiansen, 1993: 4-6).

Ten derde kan archeologie gebruikt worden voor het construeren of ondersteunen van een identiteit. Hiervan is in het verleden vaak gebruik gemaakt en dit gebeurt nog steeds. Er zijn in principe twee soorten identiteit waar archeologie vaak voor gebruikt wordt. De eerste is de *nationale* identiteit. Hierbij is sprake van een bepaald gebied, waarbinnen alle inwoners de staat en haar instituties accepteren. Al deze inwoners hebben als het goed is dezelfde rechten en plichten. Verder is er de *culturele* identiteit. Hierbij wordt een algemeen bewustzijn geaccepteerd, dit kan op vele dingen gebaseerd zijn, zoals religie, taal of het hebben van dezelfde set waarden en normen (Gramsch, 2000: 6).

Het gebruik van archeologie voor het construeren van identiteit en eenheid is waarschijnlijk het belangrijkste bestaansrecht van ons veld. Zonder deze eigenschap zou het zeer onwaarschijnlijk zijn dat zo ongeveer elk land ter wereld een eigen oudheidkundige dienst heeft, archeologische monumenten beschermd enzovoorts

Advanced theory

(Kristiansen, 1993: 13). Dit is ook niet noodzakelijkerwijs een negatief aspect van de archeologie, zolang er maar zeer voorzichtig mee wordt omgesprongen.

Archeologie en identiteit

Het gebruik van de archeologie bij de constructie of ondersteuning van een identiteit is in feite een poging de huidige situatie goed te praten of te verklaren. Dit gebruik is zeer oud, daarom is het belangrijk te kijken naar hoe de archeologie in het verleden gebruikt werd, en daarvan te leren. In dit hoofdstuk ga ik kort in op het gebruik van de archeologie in het verleden. Na dit hoofdstuk volgen twee *case-studies* aan de hand waarvan we zullen zien dat belangrijke lessen nog steeds niet geleerd zijn.

Het ontstaan van de archeologische interesse in Europa hing zeer nauw samen met het nationalisme. De indo-europeanen werden al snel vereerd, zij hadden toch van Europa het centrum van de wereld gemaakt. Zo waren zij de mensen achter bijvoorbeeld de Griekse beschaving. De indo-europese ontwikkeling had uiteindelijk geleid tot de overheersing van de rest van de wereld door Europa. De Europese weg naar superioriteit was al vanaf de prehistorie te volgen (Kristiansen, 1993: 15-18).

Zo werd de archeologie gebruikt om de nationale identiteit te versterken, maar ook om de bestaande situatie, waarin koloniaal Europa de wereld overheerste te rechtvaardigen. Zo bekeken zijn de werken van Kossina een voortvloeiende van deze al lang aan de gang zijnde ontwikkelingen, die ook buiten Duitsland in zwang waren (Kristiansen, 1993: 16-18).

Als we naar de geschiedenis van de archeologie kijken dan blijkt dat de archeologische theorievorming eigenlijk altijd een afspiegeling is van de maatschappelijke issues (Bintliff, *in press*: 6-7). Het verleden is dus onlosmakelijk verbonden met het heden. De keuzes die iedere archeoloog dag in dag uit moet maken, of hij het nu bewust of onbewust doet zijn afhankelijk zijn van interesses en prioriteiten (Van der Kooij, 2000: 49-50). Een identiteit wordt pas een maatschappelijk *issue* als hij in een crisis verkeert (Shore, 1996: 96-97). In onze tijd staan vele identiteiten op de helling, door globalisatie, het ontstaan van nieuwe naties, migratie op ongekende schaal enz (Gramsch, 200: 6; Meskell, 1998: 8; Shore, 1996: 96-97). Laat het dan nu net het geval zijn dat de

postprocesuele archeologie aan het nadenken is over de rol die de archeologie speelt bij het construeren van identiteiten.

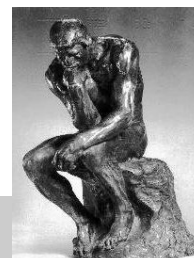
Archeologie in de Levant

Om de bovenstaande hoofdstukken te illustreren zal ik nu twee *case-studies* behandelen. Ik begin met de meest voor de hand liggende, namelijk de Levant. Een aantal maanden geleden werd de grote rol die het verleden hier speelt weer zeer duidelijk. Een bezoek van de Israëlische oppositieleider Sharon aan de Tempelberg was de aanleiding voor zeer ernstige onlusten, de huidige situatie is mede hierdoor veroorzaakt. (De Tempelberg is de plaats waar de Al-Aqsa moskee staat, deze is voor de moslims heilig. Het is natuurlijk ook de plaats van de Tempel van Salomo.)

De archeologie van de Levant is zo beladen, omdat de Levant het gebied is waar drie van de grootste godsdiensten ter wereld ontstaan zijn. Zodoende heeft iedereen wel een soort binding met de resultaten van het onderzoek. Ook is de archeologie belangrijk, omdat het het territorium is van een aantal jonge staten, die elkaar naar het leven staan, en dus allemaal hun claim op het land willen rechtvaardigen onder anderen door middel van de archeologie (Van der Kooij, 2000: 50-56).

In de *Balfour declaration* (1917), verklaarde de Britse regering, dat de Joden recht hadden op een eigen staat in het toenmalige Palestina. Vanaf dit moment zetten Joodse organisaties alles op alles om een Joodse aanwezigheid in dit gebied aan te tonen. Vooral de periode waarin de het koninkrijk van David en Salomo gesitueerd was werd aan veel studie onderworpen (Van der Kooij, 2000: 51-52).

Na de stichting van de Joodse staat in 1948 moest de claim op het land natuurlijk nog meer worden verstevigd. Men moest snel en zonder twijfel de locatie van belangrijke historische sites kunnen identificeren. Na 1967 werden in het nieuw veroverde gebied ook snel grote survey projecten opgezet, waarin de "Joodse" periodes de meeste aandacht kregen. Ook werd meteen onder het heilige islamitische complex in Jeruzalem opgegraven om de resten van de eerste en de tweede

tempel te vinden. Deze opgravingen en die op de West-Bank zijn door de internationale gemeenschap veroordeeld (Van der Kooij, 2000: 51-53).

Ook arabische instituten graven in hun gebieden op. Hierbij speelt echter vooral de ontwikkeling van goed geconserveerde sites voor het toerisme een belangrijke rol. Ook probeerde men natuurlijk Israëliëse claims op hun gebieden te ontcrachten. Bij deze activiteiten komen vaak eigen nationalistische ideeën naar boven. Tegenwoordig hebben de palestijnen een eigen oudheidkundige dienst, die alle oudheden van het palestijnse gebied beheerd. Deze dienst geeft in principe geen extra aandacht aan bepaalde periodes en/of culturen (Van der Kooij, 2000: 54-55).

Van Israëliëse zijde komt de laatste tijd kritiek op het eigen gebruik van de archeologie. Zo zegt men dat archeologie in Israël soms meer een politieke dan een wetenschappelijke bezigheid is. Ook worden er steeds meer vraagtekens gezet bij het identificeren van etnische groepen aan de hand van materiële cultuur. Toch wordt er nog steeds veel nationalistisch getinte archeologie bedreven (Van der Kooij, 2000: 53-56).

Europeanisme

Ook in ons gebied kan archeologie grote kracht hebben bij het construeren van identiteiten. Friezen vinden het nog steeds niet fijn te horen dat zij geen afstammelingen zijn van de proto-historische friezen die al vanaf de bronstijd in het gebied zouden wonen. Ook van overheidswege wordt er soms van de archeologie gebruik gemaakt. De laatste tijd gebeurt dit door de EU, die een Europese identiteit willen creëren. De archeologie wordt als het ware gebruikt om een Europese ontstaansmythe te schrijven.

Sinds de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in 1957 lag de nadruk op de creatie van een supra-nationale eenheid. Tot voor kort waren de mechanismen waarmee de integratie van de verschillende landen bereikt moest worden vooral economisch en juridisch. Het ging vooral om het slechten van handelsbarrières en vrij verkeer in het gebied. De rationale hierachter was dat de regeringen eerst macht zouden weggeven omdat die er toch niet zoveel toe deed. Later zouden de regeringen deel uitmaken van zo'n

web van internationale instituties dat ze zich er niet meer aan zouden kunnen onttrekken (Shore, 1996: 98-99).

Nu deze methode z'n grenzen schijnbaar heeft bereikt en men zich nog steeds geen Europeaan voelt, probeert men via cultuurbeleid een soort Europese identiteit te scheppen. De methoden die men hiervoor gebruikt zijn een directe voortzetting van de methodes uit de 19^e eeuw, die gebruikt werden om nationale identiteiten te scheppen en het imperialisme goed te praten (Shore, 1996: 102-103).

Een goede kijk naar de geschiedenis leert ons echter dat een Europese identiteit nooit heeft bestaan. Tijdens de Romeinse tijd ging men uit van het *mare nostrum* als centrum van de eenheid. Later keek men vooral naar religie en liep een scheidslijn dwars door Europa. Rond 1700 wordt Europa als gebied belangrijker in het denken, maar dit was meer een synoniem voor beschaving, de westerse wereld te verstaan. Na de tweede wereldoorlog liep de scheidslijn weer dwars door Europa (Gramsch, 2000: 8-10).

Toch moet een Europese identiteit gevormd worden vindt de EU. De geschiedenis wordt met subsidie vanuit Europees standpunt herschreven (Shore, 1996: 105). Ook archeologische projecten worden gesponsord. Zo wordt de bronstijd al aangevoerd als periode met een duidelijke Europese identiteit, in een ander project zijn de Merovingers de stichters van Europa (Gramsch, 2000: 11-13).

De door de EU gebruikte strategieën werken tot nu toe niet erg goed. In plaats van na te gaan nadenken over de aanpak is de enige maatregel die genomen wordt een intensificatie van de huidige activiteiten (Shore, 1996: 108). Wat duidelijk wordt is dat de EU met alle geweld een Europese identiteit probeert te creëren. In plaats van lering te trekken uit de geschiedenis gebruiken zij methodes die als ze zouden werken moeten leiden tot een imperialistische super-staat (Shore, 1996: 102-103).

De set normen en waarden die men gebruikt is exclusief. Op cultureel gebied wordt Europa afgezet tegen Afrika en de Islam. Op economisch gebied tegen het verre Oosten en de VS. De historische wetenschappen worden hierbij gebruikt om een ontstaansmythe te schrijven. Verschillen worden weggemoffeld, en selectief worden momenten, dit zijn altijd hoogtepunten, in de schijnwerpers gezet (Shore,

1996: 109-110).

Conclusie

Als student archeologie hoor je vaak dat archeologie bepaalde groepen een identiteit kan geven. Vooral bij niet westerse archeologieën wordt dit argument vaak gebruikt als reden voor de aanwezigheid van de afstudeervariant aan de Universiteit Leiden. Wij hebben al die zielige mensen in de derde wereld onderdrukt en nu moeten we ze helpen weer zelfvertrouwen te krijgen door hun roemruchte verleden op te graven. Persoonlijk zou ik van een geslaagde guerilla-oorlog tegen de westerse machthebbers veel meer zelfvertrouwen krijgen.

Er zijn vele voorbeelden van het gebruik van archeologie om een identiteit vorm te geven. Zo werd het onafhankelijk geworden Rhodesië naar de

indrukwekkende ruïnes van groot Zimbabwe genoemd (Kristiansen, 1993: 16). Ook bijvoorbeeld de Mexicaanse regering gebruikt graag motieven uit het verleden, hoewel de nu levende indianen meedogenloos worden onderdrukt.

Het gebruik van de archeologie om een identiteit te vormen hoeft niet per se fout te gaan, maar de voorbeelden laten zien dat dit bijna altijd het geval is. De archeologie wordt altijd gebruikt om een van tevoren vaststaand idee te ondersteunen. Kloppen bepaalde gegevens niet met dit idee dan worden ze weggemoffeld, of wordt iets anders dan archeologie uit de kast getrokken om het idee te ondersteunen.

Archeologie wordt dus zeer selectief en vaak voor de verkeerde redenen gebruikt (Bintliff, *in press*: 3). Het geval wil echter dat ook de leek weet dat het verleden bestaat en van tijd tot tijd toch behoefte heeft aan een

Literatuur:

Bintliff, J., *in press*: *Is the past knowable or just doable? One and a half million witnesses from nowhere in particular have something to contribute*, oratie, Universiteit Leiden.

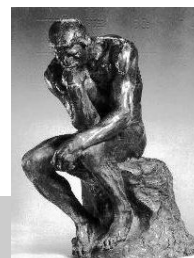
Gramsch, A., 2000: *Reflexiveness in archaeology, nationalism and Europeanism*, *Archaeological Dialogues*, 7: 4-19.

Kooij, G. van der, 2000: *Archaeology in the Levant, a tool for war and peace*, *Profiel*, 9: 48-57.

Kristiansen, K., 1993: *The strength of the past and its great might, An essay on the use of the past*, *Journal of European Archaeology*, 1: 3-32.

Meskel, L., 1998: *Archaeology matters*, in L. Meskel (red.), *Archaeology under fire, Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*: 1-12, London.

Shore, C., 1996: *Imagining the new Europe: identity and heritage in European Community discourse*, in: P. Graves-Brown/S. Jones/C. Gamble (red.), *Cultural identity and archaeology, The construction of European communities*: 81-95, London.

What future for studying the past?

Essay competition on archaeology in the 21st century

Archaeological Dialogues organizes an essay competition on the future of archaeology. Young scholars are invited to send in manuscripts in which they develop their visionary perspectives about the nature of the discipline in the coming decades. Submissions should not be longer than 3,500 words and are due 1 February 2002. All manuscripts will be evaluated by an independent jury of international experts. The three best essays will be published in *Archaeological Dialogues*, the author of the winning essay receives a 1,000 euro cheque.

Theme

In 1962, Lewis Binford wrote his landmark essay 'Archaeology as anthropology' which set the New Archaeology into motion. Twenty years later, Ian Hodder published his 'Theoretical archaeology: a reactionary view', an article which marked the birthdate of contextual archaeology. Today, we are another twenty years further. Postprocessual archaeology has ramified into a variety of theoretical perspectives and thematic fields. Greeted with scepticism at first, it has successfully opened up new worlds of archaeological research and has enriched the discipline with a number of innovative studies and approaches. Yet just like its processual precedent, it has developed from theoretical avant-garde to academic establishment.

Apart from these intellectual developments, archaeology has also undergone in the previous decades dramatic changes in terms of its social and political embeddedness. Awareness has been raised about the role archaeology has played and continues to play in the construction of political identity discourses. And the spectacular rise of contract archaeology in most Western countries has raised new questions about the role of our discipline in large-scale landscape modifications

and about the relationship between academic archaeology and society at large. Furthermore, processes of globalization and virtualization have severely challenged traditional perceptions of time and space, two of the key parameters in archaeological research.

Where do we go from here? What role do you see for theoretical reflection in the archaeology of the coming decades? What position will archaeology occupy in these radically new social, political and intellectual climates? How do you see archaeology developing in the near future? And what sort of archaeology do you think we should be working towards?

Essay competition

The questions raised above are all very close to the intellectual interests of *Archaeological Dialogues*.

Since its start in 1994, the journal has stimulated in-depth reflection and discussion

about contemporary archaeology in Europe, irrespective of any chronological or thematic boundaries. Important contributions have been published in the field of theory, methodology, interpretation and history of archaeology, alongside a great number of articles dealing with the socio-politics of our discipline.

Like no other journal in archaeology, *Archaeological Dialogues* gives a prominent role to scholarly debate. This happens through the publication of discussion articles where experts from archaeology and adjacent disciplines like anthropology, history and geography engage with each other's ideas. Regular interviews with leading figures in the field also stress the dialectic nature of archaeological knowledge production. As such, the journal continues to play its role as a key forum for archaeological debate.

The essay competition organized by *Archaeological*

"How do you see archaeology developing in the near future?"

Dialogues seeks to stimulate the discussion about the future of archaeology. In this it can be seen as a sequel to the 'Whither archaeology?' prize contest that was organized by *Antiquity* in 1969-1971 (and which was won by Glynn Isaac and Evžen Neustupný). The present essay competition gives the floor to a new generation of young and promising scholars for innovative thinking about the long-term developments of our field.

Competition rules

1. The essay competition is open to all archaeologists born after 1962, regardless of their nationality or professional position. Members of the journal's editorial board, advisory board, and executive committee are excluded from participation.
2. The theme of the competition is 'What future for studying the past?'. Essays should not exceed a 3,500 word limit.
3. Deadline for submission is fixed at 1 February 2002. Essays received after that date will not be considered. Submissions should be e-mailed to ad@arch.leidenuniv.nl. Alternatively, they can be sent to Archaeological Dialogues, P.O.Box 9515, 2300 RA Leiden, the Netherlands. Authors should provide their date of birth.
4. All submissions will be evaluated by an independent jury whose members will be selected from the journal's editorial and advisory board. Submissions will be studied anonymously and confidentially.
5. The three best essays will be published in *Archaeological Dialogues* 9.1 (Summer 2002); the author of the winning essay will receive a 1,000 euro cheque. In case of deficient quality of the submissions, the jury preserves the right not to present the prize.
6. Laureates will be given written notice of the jury's evaluation, prior to publication in the journal.
7. No correspondence shall be made about the jury report.

For more information, please check our website (archweb.leidenuniv.nl/ad) or contact us (ad@arch.leidenuniv.nl).

Profiel stelt voor: Pieter van de Velde

Plaats: Café De Uyl van Hoogland

Tijd: 18:00 uur

Geïnterviewde: Piet(er) van de Velde

Interviewers: Alistair Bright & Dennis Bruggink

Personalialia:

Op 21 mei 1940 wordt te Dordrecht Pieter van de Velde geboren, ons beter bekend als gewoon Piet. Hij groeit op in een doorsnee Dordts gezin. In 1957 sluit Piet zijn middelbare school met het HBS-B-diploma af. In plaats van in Nederland te blijven kiest Piet het ruime sop, hij gaat de Grote Handels Vaart (GHV) op. Zo ziet hij veel van de wereld. Piet blijft dit negen jaar doen en besluit in 1966 weer aan wal te gaan, om te gaan studeren, en wel aan de (toen nog) Rijks Universiteit Leiden. Piet begint aan een studie Culturele Antropologie, waarin hij in 1969 zijn kandidaats haalt. In 1974 sluit Piet niet alleen een doctoraal Culturele Antropologie af, maar hij behaalt op diezelfde dag ook een doctoraal in de Prehistorie. Hierna volgt Piet's promotie, in 1980, aan de Rijks Universiteit Leiden op zijn proefschrift *On bandkeramik social structure*. Dit alles, en nog veel meer, leek ons reden genoeg om een interview met Piet te doen, in ogenschouw nemende dat Piet aan het einde van dit collegejaar vervroegd uittreedt. We hopen door middel van dit interview voor de lezer van Profiel een beeld van de mens Piet van de Velde, naast het beeld van de docent Piet van

tijdlang klerennaaster geweest bij C&A, en mijn vader altijd boekhouder. Een van zijn meest merkwaardige uitspraken achtervolgt me tot op de dag van vandaag. Toen ik hem ooit vroeg wat hij nou leuk vond aan dat boekhouden, zei hij: "Alles wat je goed doet is leuk." Dat is mij bijgebleven, dat je het saaiste werk leuk kunt maken door er goed in te zijn. Verder kom ik uit een orthodox protestants milieu, uit Dordrecht, een eilandgemeenschap. Ik heb ook op een Christelijke HBS gezeten, en dus eigenlijk het hele orthodoxe milieu van huis uit meegekregen. Toen ik naar zee ging heb ik me altijd voor genomen om verder te kijken, niet zoals het vaak voor komt bij afvalligen, dat je jezelf compleet afzet tegen het geloof. De vaart was er een basis van, en zo raak je in contact met andere culturen, en dat heeft mij altijd wel getrokken, dat weg zijn en dat vreemde.

PROFIEL: Heeft je achtergrond in de zeevaart bijgedragen aan je archeologische / antropologische invalshoek?

P: Kijk, er zit een onbewust proces in. Ik heb heel veel dingen gezien en ook willen zien. Ik heb toch wel een beetje van de hele wereld gezien, behalve het Verre-Oosten. Daar ben ik dan later maar gaan graven. Ik heb herinneringen dat ik ergens rond mijn vierde jaar tegen mijn opa zei toen hij vroeg wat ik wilde worden: "Ik wil kapitein worden, of archeoloog". Vraag me niet waarom. Ik heb me nooit afgevraagd waarom ik het wilde, waarom zou je het niet willen, waarom zou je wat anders willen? Misschien toch nieuwsgierigheid, het uitwerken van rare dingetjes. Heel belangrijk aan mijn vaartijd zijn de scherpe herinneringen aan cultuurverschillen en machtsverschillen. Ik heb in de Belgische Kongo mensen met zwepen elkaar zien afronselen, semi-slavernij heb ik gezien. Dat drukt wel

PROFIEL: Uit wat voor een sociale achtergrond kom je eigenlijk?

P: Ik kom uit een handarbeidersmilieu, ik was de eerste van de familie die de HBS ging doen, middelbare school. Mijn vader had lagere school, en mijn moeder had twee jaar MULO, dat was het wel. Ze is later een

een stempel op je. Evenals het racisme; we hadden Indische Nederlanders aan boord, als je daar mee ging stappen bijvoorbeeld in Zuid-Afrika, dan mocht de ene keer hij wel de kroeg in en ik niet of omgekeerd. Als je dat een keer hebt meegemaakt, dan weet je wel hoe de bui erbij hangt.

PROFIEL: Hoe ga je daar in hemelsnaam mee om?

P: Ja, dat is dan de vraag die je zelf moet uitzoeken. Dan word je je ineens bewust van dit soort dingen. Het mooie leven wat je thuis leidt, is dan helemaal weg.

PROFIEL: Werd het studeren ook door je ouders gemotiveerd, zagen ze het nut ervan in?

P: Nou, mijn vader was er erg op tegen dat ik naar zee ging, en hij was aan de ene kant blij dat ik weer aan de wal kwam, aan de andere kant zei hij "als je iets doet, moet je het ook afmaken", en ik heb het niet tot kapitein geschopt, dus ik heb het niet afgemaakt. Dat zag hij zo zwart-wit.

PROFIEL: Dat is jammer, want dan is het heel moeilijk om in de ogen van je vader een goede zoon te zijn.

P: Ja, maar toen hij zag dat mijn studie goed ging, heb ik hem er nooit een kwaad woord over horen zeggen. Hij vond het in het begin wel wat vreemd, maar dat verdween later langzaam weer.

PROFIEL: Hoe komt het dat je tussen Archeologie en Antropologie schippert, en hoe is dat?

P: Ik wilde eigenlijk archeologie studeren, richting Prehistorie. Dat kon toen niet want Prehistorie was een bovenbouw studie en je moest eerst ergens anders je kandidaats halen. Toen kwam ik op het idee om eerst culturele antropologie te gaan doen omdat dat het meest in het verlengde lag van wat ik verwachtte van prehistorische archeologie. Dat is altijd zo gebleven, en ik heb hier nooit een discrepantie gevoeld. Ik vond het alleen idioot dat deze twee stromingen niet in dezelfde vakgroep zaten. Claessen, mijn "Doktorvater" (mentor), heeft altijd geroepen dat de scheiding tussen archeologie en antropologie een kunstmatige is. Hij geloofde dat hij best over de Babyloniërs wat mocht zeggen als antropoloog. En ik vind dat een archeoloog ook best wel iets over de antropologie mag zeggen.

PROFIEL: Maar je bent dus alleen maar antropologie gaan doen om uiteindelijk, als

eindstadium, bij archeologie terecht te komen.

P: Ja, ik heb uiteindelijk daarna zowel een doctoraal in de antropologie als ook in de prehistorie behaald. Ik ben later nog gepromoveerd in de Sociale Wetenschappen. Mijn doctoraat is dus bij sociale wetenschappen (On Bandceramic social structure). Ik vind het een contingentie dat het twee verschillende vakken zijn gebleven, dat had in principe niet zo moeten zijn.

PROFIEL: Dat is dus eigenlijk een afspiegeling van de Amerikaanse en Engelse school van de archeologie.

P: Ja ik heb het dus op de Amerikaanse manier gedaan.

PROFIEL: Je hebt niet alleen met de vaart, maar ook binnen de archeologie veel gebieden aangedaan, we zagen Aruba, Indonesië....

P: En Duitsland, dat is ondanks de geringe afstand toch net zo ver. Ik kwam daar namelijk in Lingen, een klein stadje in het Emsland, terecht op het toenmalige platteland in de BRD, en zag toen het oude Dordrecht weer voor me in de zin van heel gesloten, zich afsluiten voor al het vreemde. Dat was nou net een cultuur waar ik ook deel van uit gemaakt had.

PROFIEL: Is dat voor ons beeld, te vergelijken met iets als Urk?

P: Het is wellicht minder erg, maar wel die richting in, ja. Dordrecht was na de oorlog een stad met ongeveer 60 á 70 duizend inwoners. Ik kan mij herinneren dat mijn vader ooit zei - en hij zat ook in het kerkenwerk - dat er 72 geloofsgenootschappen waren in die stad. Wij zaten bij de Hervormden, de grootste gemeenschap daar.

PROFIEL: Je voelde je dan wel aardig thuis in Duitsland...

P: Dat klopt, maar het was meer herkennen dan thuis voelen. In Duitsland had ik het idee dat ik er weer in terecht kwam. Dat mensen bang waren voor "het vreemde" en er dus sprake was van een zekere "oogklepperij". Maar wat mij daar vooral tegen viel, was dat ze zo weinig voor vreemdelingen openstonden. Ik was heel evident de Hollander, ik sprak met een zwaar Nederlands accent, daar moesten ze eigenlijk niets van hebben.

PROFIEL: Hoe lang duurde het dan om daar ingeburgerd te raken?

P: Dat is me in ieder geval in de anderhalf jaar tijd die ik daar gezeten heb niet gelukt. Met mijn collegae wel natuurlijk, geen enkel probleem en met de lokale amateurs waar ik veel contact mee gehad heb ook wel.

PROFIEL: Waarvoor was je daar precies?

P: Ze (de Monumentenzorg van het Land Niedersachsen) wilden een bestandsopname maken van de archeologische monumenten. Ze verifieerden zowel de historische (middeleeuwen & later) als de archeologische monumenten, die zaten bij dezelfde dienst. Dus ze namen zowel kunsthistorici als archeologen aan, om de meldingen die in het archief zaten te verifiëren, wat is daar nog bruikbaar van. In het gebied waar ik werkte waren de eerste meldingen al uit de latere helft van de 17^e eeuw, dus je begrijpt dat ze daar een fors archief hebben. Er werden dus mensen gezocht die de archeologica konden checken, en een daarvan werd ik. Ze waren net begonnen met die archief controle, maar de Duitse archeologie-studenten wilden niet meer het veld in. Ik was afgestudeerd en had mijn dissertatie klaar, en ik zag aankomen dat er hier geen baan voor me als archeoloog was. Toen ik op een congres in Hannover kwam, sprak ik met wat Duitse archeologen. Ze boden met toen deze baan aan, en ik heb volmondig ja gezegd.

PROFIEL: Was je toen al getrouwd?

P: Ik was toen allang getrouwd, ja.

PROFIEL: Dan moet een behoorlijke impact op je gezinsleven gehad hebben.

P: Ja, dat is ook de reden geweest dat ik teruggekomen ben. Ik had het wel naar mijn zin in dit werk. Je werkt steeds op verschillende plaatsen. Mijn gebied lag net ten oosten van Overijssel, Niedersachsen, waar ik verbleef in Lingen. Daarna zou ik een stukje verder naar het oosten doorschuiven. Maar mijn huwelijk ging er aan kapot. Ik ging zondagavond naar Lingen en kwam vrijdag 's avonds laat pas weer thuis, en dan heb je te weinig tijd voor elkaar. Toen ben ik bij de eerste de beste kans gestopt in Duitsland.

PROFIEL: Doet je vrouw ook wat in de archeologie?

P: Nee hoor, ze zit in de verpleging, ze is arts.

PROFIEL: Heb je je vrouw dan leren kennen in je studententijd?

P: Ja, ik ben een jaar nadat ik mijn propdeuse gehaald had, getrouwd.

PROFIEL: Heb je gemerkt dat het studentenleven wezenlijk veranderd is, in verhouding tot je eigen studententijd?

P: Ja, er is veel veranderd zelfs. Je hoort vaak zeggen dat het veel schoolser geworden is, en ik denk dat het zeker zo is. Vroeger was je vrijer om dingen te doen en te laten. Je kon, als je jezelf er ingooide veel extra bijverdienen. Ik heb bijvoorbeeld zelf helemaal voor niets gestudeerd. Je kon dan een renteloze lening voor je propdeuse afsluiten, en als je dat in een keer haalde dan werd de lening omgezet in een beurs. En daarna ging dat zo door.

PROFIEL: Ben je in je studie tijd ook nog lid geweest bij een studentenvereniging?

P: Ja, want al mijn vrienden van de HBS, die ondertussen allemaal al bijna afgestudeerd waren (ik heb negen jaar gevaren), hadden gezegd, zorg dat je ergens lid van wordt, het maakt eigenlijk niet uit waar. Ik heb toen gekozen voor Catena, dat vonden de meeste studiegenoten ook bij mij passen. Ik zie nog steeds mensen uit die periode, ex Catenisten.

PROFIEL: Hoe ben je eigenlijk in de theorievorming en methodologie terechtgekomen?

P: Ik was in Indonesië aan het werk, wel vanuit Leiden, vanuit het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. De toenmalige directeur zag niets in archeologie. Ik was eigenlijk daar gedropt door het toenmalige Ministerie van Wetenschap, maar zag aankomen dat mijn baan dood zou lopen. Toen kwam ik in contact met Geertman, hij kwam twee deuren naast mij wonen, na zijn benoeming in Leiden. Toen we over de archeologie kwamen te praten, kwam hij erachter dat ik prehistoricus was, en dat ik eigenlijk een andere baan zocht. Hij deed me een voorstel of ik "methoden van de prehistorische archeologie" wilde doceren, omdat hij het veldwerk aspect van het vak bij de Klassieke tak wilde verbeteren. Dat wilde ik wel, en daar ben ik op in gegaan. Op zich was dat een kleine baan, van twee dagen of zo, maar de andere drie dagen kon ik gebruiken voor het geven van computer onderwijs, bij Letteren. Ik bouwde daar op door en ben

toen ook nog colleges informatica gaan geven.

PROFIEL: Waarom geef je die nu niet meer?

P: Tja, dat zit zo, je had bij Letteren, waar de Klassieke archeologie onder viel, een eigen informatica dienst. Omdat ik ook een wetenschapsbaan had, met name de methode en theorie colleges, was ik daar een beetje marginaal. En ik trok altijd al meer naar archeologie, ik heb ook altijd een eigen kamer gehad op het instituut. Dus Geertman zag ook wel dat ik liever iets deed met archeologie dan met computeronderwijs. Ik heb er wel voor gezorgd dat ze bij de klassieke archeologie de eerste computer kregen. Toen de klassieke archeologen bij de prehistorici in het gebouw kwamen, had prehistorische archeologie al Hans Kamermans aangenomen, speciaal voor het aanschaffen van computers en het gebruik van computers. Ik wilde toen dat de beide netwerken aan elkaar gekoppeld zouden worden. Geertman was daar ook voor, maar Louwe Kooijmans was er van het begin af aan tegen. Toen is er van allerlei kanten druk uitgeoefend om de prehistorische en klassieke archeologen nauwer met elkaar samen te laten werken. Een van de dingen die ik toen ben gaan doen, is, op initiatief van Geertman, in een commissie (bestaande uit diverse docenten van de verschillende richtingen) gaan zitten, om een voorbereiding te maken voor het opstellen van een gezamenlijk propedeuse programma. Dat is er na twee jaar vergaderen uiteindelijk gekomen.

PROFIEL: Dat is nog niet zou lang geleden, toch?

P: Klopt, de faculteit is uit 1997, en vijf jaar daarvoor is toen de gezamenlijke propedeuse ingesteld, dus dat zal ongeveer 1991, 1992 zijn geweest. We moesten bewijzen dat het kon, en dat je wat aan elkaar had. Het enige wat mij stoort is dat er nog steeds twee bloedgroepen zijn. Dat je je eigen specialisme het allermooist vindt wat er is, prachtig; maar dat heeft niet de logische implicatie dat al het andere minderwaardig is. In plaats van langs elkaar te leren, zou men de kennis waar mogelijk moeten overdragen. Naar mijn idee moet dat eigenlijk vanuit de studenten doorbroken worden, omdat de meeste docenten al vast zitten in een bepaald stramien. Een triest, maar helder voorbeeld is de colloquium-reeks van de maandag middag, zowel docenten als, helaas ook studenten laten het massaal afweten als het niet over hun eigen specialiteit gaat.

PROFIEL: Je hebt voor je werk op Sardinië vaak studenten meegenomen, he?

P: Ik wilde altijd studenten van allerlei richtingen mee nemen. Zoals Indiaans Amerikanen die je dan plots bij de Middellandse Zee scherven ziet oprapen. Dan kunnen ze ook prehistorie leuk vinden. Het leukst is wel om prehistorici Romeinse scherven op te zien rapen, of Klassieken vechten om de eerste obsidiaan pijlpunt.

PROFIEL: Dat weten we nog wel, met onze eigen veldcursus. Allebei zijn we in Indiaans Amerika geïnteresseerd, maar op zo'n opgraving leer je ook prehistorie waarderen, en zeker niet in de laatste plaats omdat je de docenten dan ook anders ziet dan in de collegebanken. De relatie student-docent verandert.

P: Maar dat zien we zelf ook, dat is vaak de eerste keer dat studenten meer worden dan alleen maar de passieve groep in een collegezaal. Kijk, in het eerste jaar kun je niet uit het niets informeel en amicaal doen, dat werkt niet. Maar als je eenmaal aan elkaar gewend bent, dan maakt het niet vreselijk veel meer uit. Ik heb er zelf in ieder geval nooit problemen mee gehad.

PROFIEL: Maar je merkt soms wel dat mensen bang zijn om tegen je in te gaan, niet alleen bij jou hoor. Is de student naar jouw mening minder mondig geworden?

P: Nee, zeker niet, ik denk zelfs het omgekeerde. Ik hoor makkelijk deze protesten, en terecht. Mensen gaan ook wat vrijer om met een aantal dingen, zoals, bijvoorbeeld als mensen geen zin hebben om iets over post-processualisme te lezen, dan doen ze het gewoon niet. Dat was vroeger niet zo, je kreeg een literatuurlijst op, en die moest je lezen. Er was wel een variatie op mogelijk, maar je moest in ieder geval een minimum gelezen hebben. Ik zelf geef nu geen minimum lijst op.

PROFIEL: Maar heb je zelf ook alles gedaan wat de docenten zeiden, want je lijkt ons een persoon die niet zomaar klakkeloos doet wat hem voorgeschreven wordt, en die zijn eigen mening ergens over heeft.

P: Jawel, ik herinner me nog van de tijd dat ik culturele antropologie studeerde. Dat was bij De Josselin de Jong, een internationale grootheid. Hij gaf altijd een minimumlijst op, maar altijd in zijn eigen straatje natuurlijk. Ik zelf las er nog wat naast, op een gegeven moment was mijn lijst van gelezen literatuur twee keer zo lang als de minimum lijst. Dat vond hij alleen maar geweldig, maar die minimum lijst moest je gelezen

hebben.

PROFIEL: We hebben nu alleen maar verplichte literatuur, maar niet iets als een verplichte lijst waar je ook nog een minimum uit moet lezen.

P: Dat komt doordat je vroeger, ik zit vroeger niet op te hemelen, de mogelijkheid had om je tentamen naar je vermogen te doen. In de zin van je vond een hoogleraar of een medewerker leuk, in dat vak ging je je dan specialiseren, en daar deed je dan zware tentamens bij. In tegenstelling tot de huidige regeling, hadden we ook geen afstudeerrichting "Theoretische archeologie", je studeerde af in de culturele antropologie of in de archeologie, maar dat met (als je wilde) een heel persoonlijke inkleuring.

PROFIEL: We hebben de indruk dat het programma tegenwoordig nogal schools is van opzet, waardoor studenten het heel makkelijk voor zichzelf kunnen maken...

P: Als je het minimumprogramma volgt dan ben je er. Absoluut. Mensen van de Theorie-richting heb ik altijd gezegd, jongens, Theorie is een heel divers vak. Zeg zelf maar wat je wil doen, welke colleges je wil volgen, kom met een lijst bij me. Dan zeg ik ja of nee, maar je moet wel alles zelf organiseren. Daar zijn wel mensen op afgeknaapt, die trokken die zelfwerkzaamheid niet, maar de meesten waardeerden dat, en maakte er wat moois van. Ik stelde me wel beschikbaar om dingen te regelen, maar verder was het aan de studenten.

PROFIEL: Jij kwam uit de systeemtheoretische, New Archaeology hoek. Hang je dat nog steeds aan?

P: Aanhangen, dat vind ik een hele moeilijke vraag, ik vraag het mezelf eigenlijk voortdurend af. Als je mij 's nachts wakker maakt en vraagt wat mijn eerste wetenschappelijke impuls is dan denk ik dat ik eigenlijk nog structuralist ben. Daar zitten alleen zoveel haken en maren aan... Het oude structuralisme van Lévi-Strauss, daar is men overheen gegroeid, ik ook. Het puur denken in opposities, zoals het in de archeologie bekend geworden is, dat is er niet meer bij. Wat mij boeit is de reden voor bepaalde associaties in opposities en de relaties tussen opposities. In het Westen geldt dat de oppositie links-rechts staat voor vrouw-man. Waarom? Dat soort vragen boeit mij.

PROFIEL: Dat is toch ook een soort post-processualisme?

P: Ja, en wat veel mensen ontgaat is dat dit soort dingen al te vinden zijn in de boeken die Lévi-Strauss eind negentienvijftig, begin jaren zestig schreef. Hier is het probleem van Hodder en anderen die selectief citeren en dingen benoemen, daarmee eigenlijk het discours bepalend. Heel weinig mensen gaan daar tegen in, omdat er nauwelijks tijd is voor zelfstudie: je zult ergens een inkomen moeten verdienen. Een neo-structuralist zou ik me dan toch noemen. Een tweede stroming die me wel aanspreekt is het neo-marxisme. Ik voel veel voor wetenschappers als Bourdieu. Dat is de wereld waarin ik me thuisvoel. Ik moet toegeven dat als ik een stuk van Marx lees, dat ik toch wel denk van "Dat is wel leuk gezegd, wat hij daar geschreven heeft". Pluk bij de een en haal bij de ander, datgene wat je zelf leuk vindt.

PROFIEL: Je hoeft niet alles leuk te vinden, maar je moet je niet teveel gaan afzonderen, al is het niet slecht om ook echte extremisten te hebben.

P: O nee, dat is best goed. Alleen, als die extremisten meteen de discussie gaan bepalen, zoals Hodder en tegenwoordig Shanks, dan vind ik het verkeerd. Mensen mogen van mij best binnen de discussie extreme standpunten aanhangen, als er dan maar een bepaalde consensus kan ontstaan. Een zicht op variatie is essentieel. Ik heb echter een paar jaar toch het idee gehad dat in hun eigen ogen, de enige goede archeologie was wat Hodder en Shanks deden.

PROFIEL: Komt dit alleen in de Angelsaksische wereld voor, of bijvoorbeeld ook in de Nederlandse archeologie?

P: Ik heb een jaar of vier vijf geleden een artikel geschreven over de geschiedenis van de Nederlandse archeologie. Het is als het goed is nu uit, en staat in de encyclopedie van Murray. Mijn hoofdthese is dat het verhaal wat binnen de Nederlandse archeologie en vooral de prehistorie wordt verteld over de ontwikkeling van het vak in Nederland een volledige mystificatie is. Voor dat discours is de enige oervader Van Giffen, en dat is flauwekul. Van Giffen had weliswaar een verfijnde antenne voor propaganda, de generatie die hem opvolgde bestond uit leerlingen van hem. Die hebben er geen van allen doorheen willen of kunnen kijken (en hadden daar mogelijk geen belang bij). De generatie die weer daarna komt, de Bloemersen en de Louwe-Kooijmansen, die handhaven dat verhaal. Dat vind ik gewoon teveel eer voor Van Giffen.

PROFIEL: Vrij bekend is geloof ik dat Van Giffen

het kwadranten-systeem voor het opgraven van grafheuvels, waar hij bekend om stond, later zelf weer links heeft laten liggen.

P: Dat niet alleen, maar toen hij als bioloog werkte bij het Rijksmuseum van Oudheden heeft hij ruzie gemaakt met de toenmalige directeur Holwerda. Hij wilde zelf directeur worden, maar verloor het gevecht eigenlijk, deels door de achterban van Holwerda in Den Haag. Van Giffen heeft een hoop shit op het bord van Holwerda geschoven, zoals dat hij met veldtekeningen knoeide, alsof hij dat zelf niet deed, dat doet elke archeoloog namelijk. Het ging om een centimeter of twintig, en dat was voor Van Giffen genoeg om Holwerda voor slechte archeoloog en meer uit te maken. Wat wij vergeten is dat toen hij bij het museum kwam hij helemaal niks van graven wist, hij heeft hier meegelopen met Holwerda, en is toen door hem naar Duitsland, naar Schuchardt, gestuurd om het vak te leren.

PROFIEL: Hij heeft dus heel veel te danken aan Holwerda.

P: Ja. Het maakt allemaal niet uit, het is gewoon een illustratie van mythevorming. Welk verhaal blijft, beklijft? Ik kan het hier wel pogen te corrigeren, maar de mythe is voor velen belangrijker dan de feiten.

PROFIEL: Zijn er mensen die veel invloed op jou hebben uitgeoefend, of die hun stempel op je gedrukt hebben?

P: O, verschillende. Ik heb veel opgetrokken met Claessen van Culturele Antropologie, met hem boeken geschreven en heb eigenlijk nog elke week contact met hem. Hij heeft vooral veel “onderhuids” invloed gehad. Toen ik bijvoorbeeld geen baan had, hielp hij me aan een tijdelijke klus en op die manier heeft hij me er steeds bijgehouden. Intellectueel voel ik me overigens minder aan hem schatplichtig dan bijvoorbeeld aan De Josselin de Jong, die me vooral als wetenschapper interesseerde en inspireerde. Modderman zal ik ook noemen, daar heb ik wel iets over te zeggen. In ieder geval heeft hij me het nut geleerd van degelijk werk en vasthoudendheid. Je kunt dit vak op twee manieren doen, flitsend of degelijk, en Modderman was degelijk. Hij was heel kritisch, in dat hij om de haverklap vroeg “Weet je wel zeker wat daar staat?”, “Hoe zie jij dat?”, “Daar ben ik het niet met je eens, leg dat eens uit”. Ik kon hem niet altijd overtuigen; ik heb ooit een conflict met hem gehad dat tien jaar geduurd heeft. Tja, hij vond dat ik dingen verkeerd interpreteerde, en ik vond

dat hij dingen verkeerd uitlegde. Enfin, je krijgt van die schimmenspellen. Uiteindelijk, en daar ben ik nog steeds wel heel blij mee, heeft hij een heel groot artikel geschreven waarin alle punten stonden op de manier zoals ik wou, en dat artikel had hij opgedragen aan Dr. van de Velde. Dat vind ik echt klasse.

PROFIEL: Volgens mij is dat het mooiste wat je als wetenschapper kan overkomen.

P: Dat zijn de mensen die op mij onmiddellijk invloed hebben gehad, daar heb ik mee te maken gehad. Persoonlijke kennis is in dezen heel belangrijk.

PROFIEL: Wat was eigenlijk de Vroege Staten Club?

P: Er was vroeger op het ICA een werkgroep met mensen uit Leiden, eens in de veertien dagen kwam die bijeen, om de (wat we nu noemen “paradigmatische”) verschillen tussen structurele, Marxistische en evolutionaire antropologie te bespreken. Daar werden colloquia gehouden, zowel door docenten als ook studenten, dat heeft een jaar of vijf gelopen. Later zijn er mensen uit de omgeving van Claessen in opgegaan en werd het “De Vroege Staten Club”. Eerst waren het Nederlanders, collegas uit Groningen, Utrecht, Amsterdam en Leiden, daarna werd het uitgebreid met buitenlanders; Russen, Amerikanen, Mexicanen, Indiërs en Fransen, allemaal dankzij Claessen’s sociale vaardigheden. Het mooie was dat het mensen waren uit allerlei disciplines. Het bestaat niet meer, maar de laatste ontwikkeling was een bundel die aangeboden werd aan Claessen, bij zijn emeritaat. Rene Hagesteijn, Martin van Bakel en ik hebben dat plan opgevat en hebben mensen aangeschoten over dat idee. De meesten zeiden ja.

PROFIEL: Het is natuurlijk ook een eer om gevraagd te worden, vooral wanneer het zo’n prestigieuze en vermaarde wetenschapper betreft, een van de weinige Nederlanders die ook buiten de grenzen enig bekendheid geniet. Hoe kan dat toch?

P: In de Angelsaksische wereld is het gewoon zo dat als je niet Engels schrijft, dan tel je gewoon niet mee. Zo simpel is dat. In Engeland is er bijna niemand die Frans leest, Hodder en Tilley zijn een uitzondering. Alle Franse informatie gaat dus door een filter van Hodder en Tilley heen voordat het de rest bereikt. Als Nederlands schrijvende zit je dus nog slechter, ik geloof niet dat er één Angelsaksische collega is die het Nederlands beheerst.

PROFIEL: Heeft jouw werk daar ook onder geleden, die bestaansontkenning op wereldniveau?

P: Nou niet bepaald, een van mijn eerste grote artikelen nog voor mijn dissertatie uitkwam, was in *Current Anthropology*. Daar ben ik via Claessen ingerold, die voorzitter was van een internationaal congres. Hij verkeerde dus in het gezelschap van de juiste mensen en ik via mijn netwerk dus ook. Dat neemt niet weg dat een groot deel van wat er in het Engels gepubliceerd wordt eigenlijk het beste in wc's van de derde wereld kan worden gehangen. De Angelsaksische wereld heeft gewoon een publicitair overwicht, en heeft de wereld ervan overtuigd dat alles wat ertoe doet in het Engels verschijnt. Engelsen hebben daar gewoon heel makkelijk toegang toe. Eerlijk is eerlijk, als buiten dat taalgebied opgevoed mens, beheers je de taal niet echt tot in alle finesses. Ik denk dat ik behoorlijk overweg kan met Engels en ik heb van de zomer een artikel ingediend bij het *Journal of Mediterranean Archaeology*. Ik krijg het terug met de mededeling "Laat je Engels nakijken". Tja, daar hebben ze vast gelijk in, maar het is een extra drempel die wij moeten nemen, en die een Engelsman niet hoeft te nemen. Je hebt dus een dubbel afweersysteem, aan de ene kant buitenlanders die afvallen, vanwege taalproblemen en aan de andere kant een enorm aanbod, door de omvang van het Angelsaksische wetenschappelijke veld, dat buitenlandse bijdragen wegdrukt.

PROFIEL: Als je kijkt hoeveel papier er toch uitkomt per jaar, dat is toch onmogelijk om bij te houden, je ziet door de bomen het bos niet meer.

P: Inderdaad, daarom krijg je juist zo'n verkokering, van archeologen die alleen maar hun eigen specialisatie najagen. Daarom heb ik altijd geroepen dat een algemeen vak als Theorie hard nodig is, juist om in de discipline wat samenhang te krijgen.

PROFIEL: Maar daar is nu Science voor in de plaats gekomen?

P: Nee, dat is niet verplaatsbaar, Science is mooie apparaten enzo, echt het technisch natuurwetenschappelijke.

De sociologische theorievorming heeft daar geen plaats, (bijna ?) nergens meer binnen de faculteit (Raymond Corbey heeft een kleine deelaanstelling en Aniek Abbink is langdurig ziek). Er is een weerstand en omwil bij veel collega's. De sociale en culturele kant van de archeologie gaat in Leiden met mijn vertrek

minstens voor een deel weg, en in de overige opleidingen in Nederland gebeurt op dat gebied al evenmin veel.

PROFIEL: Kunnen ze daar niemand anders voor vinden?

P: Nou, John Bintliff wil dat graag. Die streeft er echt naar, met de inrichting van zijn colleges (bv. *Advanced Theory*), het oprichten van werkgroepen en colloquia, mensen onderling te laten praten. Daarop is mijn hoop gevestigd, en op de eerdergenoemde twee. Maar het toont tamelijk marginaal, in zo'n grote faculteit.

PROFIEL: Heb je ooit een soort schatplichtigheid gevoeld aan mensen buiten de wereld van de archeologie, het publiek, de geldschieters?

P: Ja. Ik heb archeologie altijd beschouwd als een volstrekt lokale onderneming, waarook ter wereld. Als ik in Hekelingen aan het opgraven ben dan heb ik gewoon te maken met de mensen die in Hekelingen wonen. Zoals in de Alblasserwaard, waar ik met Louwe Kooijmans heb gezeten, daar komen dan open dagen en dan vertel je de mensen wat er archeologisch aan de hand is. Ook daar geldt trouwens dat heel veel mensen niet geïnteresseerd zijn in wat er twee dorpen verderop gebeurt. Wat ze wel leuk vinden is Toetankhamon enzo, maar een graf uit de Bronstijd dat even verderop gevonden is, nee.

PROFIEL: Is hier sprake van een tekortkoming van de archeologie?

P: Nou, het is zeker aan de archeologie om actie te ondernemen, de vraag is alleen hoe. Ik bedoel het niet als doodoener, maar dat verschilt van situatie tot situatie. Als je een spectaculaire, rijke vondst doet, kun je er veel meer mensen bij betrekken dan wanneer je gewoon met je dagelijkse scherfjes en prulletjes aankomt. Bovendien moeten de mensen ook willen. Van de zomer heb ik in Beek (Limburg) gewerkt en ons werd gevraagd om een publieksvriendelijke publicatie. Vervolgens schreven wij een brief ter verheldering van de doelstelling, wat stelde men zich er bij voor. Corrie Bakels opperde het idee van een tentoonstelling, ik vroeg me af of het wellicht in het Engels moest om uit te delen aan de internationale toeristen die landden op het vliegveld naast de opgraving. [Limburgs accent] "Nou meneer, daar hadden we helemaal niet over nagedacht!" Dat vonden ze ook niet zo nodig want het was toch vooral bedoeld voor de Bekenaren zelf.

PROFIEL: De communicatie tussen het publiek en de archeoloog loopt vaak spaak.

P: Die is er gewoon niet. Er zijn een paar wetenschapsjournalisten die het proberen aan de gang te houden, de NRC, de Volkskrant, een paar regionale dagbladen permitteren zich weleens een special maar

dat is het echt helemaal.

PROFIEL: Archeologie is toch bij uitstek een menselijk vak?

P: Klopt, maar vraag je eens af wat er in het Huygenslab plaatvindt. Je hebt geen idee he? Maar daar betalen

We hadden Piet gevraagd of hij terugkijkend, in een paar zinnen zijn ervaringen aan de Universiteit Leiden kon samenvatten. Het is een kort naschrift geworden. Dit volgt nu.

Het interview ging nog geruime tijd door. De koffie was inmiddels vervangen door bier wat voorspelbaar na enige tijd resulteerde in een merkbare afname van relevantie. Toch heb ik niet veel toe te voegen aan de tekst hierboven, dan mogelijk dit.

Mensen die mijn loopbaan kennen, uiten vaak hun afgunst op de afwisseling die daarin is geweest: van promotieonderzoek in het Centraal-Europees Neolithicum, over antropologisch veldwerk bij de Nederlandse binnenschippers en monumentenbeheer in Duitsland, naar postdoc onderzoek met veldwerk en opgraven in Indonesië, tot uiteindelijk ontwikkeling van methoden van veldverkenning in het Middellandse Zeegebied. Zij hebben gelijk in hun jaloezie: afwisselend, uitdagend, interessant is het steeds geweest, en is het nog. Er is één "maar", de prijs die betaald moet worden voor die afwisseling is een aanzienlijk verlies van productiviteit met elke verandering van onderzoeksdomein. Als je nieuw bent in een gebied moet je je inlezen, en bekend worden met / bij de veldbeheerders; bij die "pausen" is je beginnercrediet niet groot. Al gauw gaat in het inlopen van die kennis- en machtsachterstand (naast veldwerk zelf en organisatorische beslommingen) zo'n vijf jaar zitten. Ik ben in dit opzicht opportunist — bezig zijn met archeologie zelfs vanuit een lage positie vond ik belangrijker dan bij mijn oude stiel blijven en gedwongen thuiszitten: alles wat je goed probeert te doen, is leuk. En er komt (nog gedurende dit collegejaar) een tijd van VUT en pensioen, en dan kan ik altijd nog gaan liefhebben.

Een selectie uit de bibliografie van Piet van de Velde

The social anthropology of a Neolithic cemetery in the Netherlands. Current Anthropology 20 (1979): 37-58.

On Bandkeramik social structure. Analecta Praehistorica Leidensia XII (1979).

Post-depositional decay: a simulation. Analecta Praehistorica Leidensia 20 (1987): 169-175.

"On an early salt industry on Java's south coast." In D.S. Moyer & H.J.M. Claessen (eds.): Time past, time present, time future. ["De Josselin de Jong Festschrift"] Dordrecht (1988): Foris; pp. 78-84.

On bandkeramik social inequality. Germania 68 (1990): 19-38.

Archaeology is archaeology and philology is philology -and never the twain shall meet? BABesch 67: 183-189.

"A short history of Dutch archaeology" In T. Murray (ed.): An Encyclopaedia of World Archaeology. (verschijnt 2001)

"Much ado about nothing: Bandkeramik funerary ritual". In: A. van Gijn & M. Zvelebil (eds.): Stone Age Social Structure & Ideology. [Analecta Praehistorica Leidensia XXIX]; pp. 83-90.

Extensively surveying intensively —point sampling in the Riu Mannu Survey project on Sardinia. Aangeboden aan Journal of Mediterranean Archaeology.

Met anderen:

met H.J.M. Claessen: *Complexe interactie. Een proces-model ter verklaring van de evolutie van de sociaalpolitieke organisatie*. Antropologische Verkenningen 3 (1984): 120-136.

met J.G. Oosten: *Henri J.M. Claessen -constructing the Early State: the rise of a Research Programme*. Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde 150(II): 291-304.

met M.B. Annis & P. van Dommelen: *The RiuMannu Survey: an outline and first preliminary results*. BABesch 70 (1995): 133-152.

redactie:

Prehistoric Indonesia —a reader. Leiden (1984): Koninklijk Istituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (Verhandelingen van het KITLV 104).

met H.J.M. Claessen & M.E. Smith: *Development and decline —the evolution of sociopolitical organization*. S. Hadley (1985): Bergin & Garvey.

met M.A. van Bakel & R.R. Hagesteijn: *Pivot politics*. ["Claessen Liber Amicorum"]. Amsterdam: Het Spinhuis (1994); 295 pp.

Thinking about Roman technology: Kevin Greene

Philip Bes

This article was written as a paper for the Mediterranean Archaeology II lecture course, which was given by prof. dr. J.L. Bintliff in the first semester of the college year 2000-2001. The lectures within this course dealt with a variety of topics such as urbanism and the growth of religious, militaristic and political powers in a chronological and geographical context. These themes were projected, as the name of the course suggests, on the Mediterranean region. The article below will discuss technology in a Roman context. One present-day author plays an important role in the recent research on Roman technology, i.e. Kevin Greene (Newcastle upon Tyne). His publications deal with topics such as the geographical spread of Roman technology in Western Europe and technology from a historical perspective. This article will also focus on ideas displayed by other writers. In this article I will try to make a synthesis concerning the concept of Roman technology in Greene's view. The main question hereby that I want to answer is if Greene's ideas can make a substantial contribution in adjusting the view on Roman

Greene and technology

What is technology? When we look at the origins of the word, we can see that it is derived from the Greek word *technologia*. 'Techne' means 'art' or 'craft', as where 'logos' could be defined as 'skill' or 'knowledge'. The Shorter Oxford Dictionary defines technology as 'systematic treatment' and 'A discourse or treatise on an art or arts: the scientific study of the practical or industrial arts'. Thus, technology captures mostly theoretical study of certain practices. According to Greene, technology (in practice) 'embodies the notion of the practical application of theoretical knowledge (notably that of a scientific origin) to increase productivity or to introduce innovations in industry and commerce.' (Greene 1992, 101). Greene's definition of technology represents our present-day perception of technology.

In relation to his concept of technology in Roman times, Greene makes a number of general remarks concerning Roman technology. First of all, there 'was never really any such thing as Roman technology, but rather technology of Roman date.' (Greene 1990, 211). Furthermore, during the Roman occupation of large parts of Europe, Asia Minor and North-Africa the Romans did not employ technology and 'solutions to

technical problems (...) as part of the process of Romanisation.' (Greene 1990, 211).

In his articles, Greene uses two ideas as mechanisms in view of Roman technology. The first one is the concept of the technology transfer. With this he means the way in which (new) technology and/or innovations are spread in a geographical area and how that transfer is influenced. Greene writes that 'The term is self-explanatory, but has many complex determinants, including local adaptability and creativity, factor prices, income distribution and decision-making.' (Greene 1992, 101). The second is the technology shelf, 'which describes existing technologies, from which items or processes may be selected, transferred and disseminated.' (Singer 1977, 11 in: Greene 1992, 101). Although these strongly related ideas are derived from 20th century thought, they are applicable in thinking about ancient technology.

Two ways of thinking

As becomes clear from summaries in Greene's articles concerning the discussions from the past four decades about technology and innovation in Roman times, there are two groups of scholars, with each their own ideas

and paradigms. The first group consists of scholars who have a view of Roman technology as being low-level, non-innovative and a failure altogether. A few quotations clearly illustrate this point of view: 'Oleson drew significantly less favourable general conclusions about Roman technology from his study, and maintained that social context was the determining factor in the failure of ancient technology (Greene 1990, 210). Greene uses a quotation from Drachmann to express the view of scholars such as Oleson and L. White in which he argues: '... not to seek for the cause of the failure of an invention in the social conditions till I was quite sure that it was not to be found in the technical possibilities of the time.' (Drachmann 1963, 206 in: Greene 1990, 210). Also, L. White made a rather bold but clear statement, and according to K.D. White he (L. White) 'established the new fashionable tendencies to deny or at least downgrade them' (K.D. White 1984, 172). The second group of scholars seek '... to review the whole question of innovation, and, in particular, the mechanisms by which technology was disseminated.' (Greene 1992, 101). This trend towards looking for evidence that Roman technology was indeed not low-level, innovative and without progress is typical for the past decades. Although, according to Greene, K.D. White began a reevaluation of the subject with his 1984 publication, it was Greene who made himself clear with saying that: 'It is the intention of this paper to show that a revision is indeed necessary.' (Greene 1990, 210).

The ways in which Greene tries to revise the image about Roman technology is quite elaborate. In his 1990 article, 'Perspectives on Roman technology', Greene starts with four ideas, taken from writers with a more sceptical view towards the subject. He then puts forward a number of aspects of technological application, in order to shed a different light on these four ideas. Greene not only considers practical aspects, he also refers to ancient writers on technology: Pliny the Elder and Vitruvius. In his 1992 article, Greene explains in what way different categories of daily life in ancient society were, directly or indirectly, related to technology, directly or indirectly.

In my opinion, these two articles form the core of Greene's plea for a more positive image of technology in Roman times. K.D. White, in his 1984 publication, already made a cautious remark towards a reevaluation: 'The reader of these pages, having taken measure of the innovations and development of inventions reviewed in the chapters and tables, may be inclined to take a less unfavourable view of the standards reached by classical

architects, builders and engineers, as well as by the farmers, the food processors and the men who built the ships that carried the products of these labours.' (K.D. White 1984, 173).

Technology and the archaeological context

As Greene described, technology forms a body of practices in order 'to increase productivity or to introduce innovations in industry and commerce.' (see above). How is this related to the concept of technology in Roman times? Here we encounter a problem of an archaeological character. Of all the mechanisms and constructions built, there are a number of categories of which practically no physical remains have been delivered to us. Remains that can be defined as being of a technological source, are hardly being found in dry conditions, for example the methods and technologies used in constructing a Roman farmhouse. Exemplary of this archaeological problem is the following: 'Since the bias of survival favours wet and inaccessible contexts such as wells, mines, or the seabed, we know much more about pumping equipment and ships than (for example) cranes or vehicles.' (Greene 1990, 213). In accordance with this, there are indeed numerous examples of finds and excavations within these 'wet and inaccessible areas'. A good example is the description and interpretation of the Roman watermill in Athens (Spain 1987). But besides the knowledge of waterpower devices such as mills or ships, Greene hardly gives attention to Roman baths. Bath houses are found all over the Roman Empire, during the long existence. There were not only larger bath houses, for example the imperial baths of emperor Caracalla in Rome, but also numerous baths in small villages, such as the bath house in Seaton in southern England (Gosling 2000). Bath houses played an important role in the social life, but their place in a technological context is also very important, not only in waterpower but also in construction.

Greene makes a surprising remark in relation to his examples of 'water-lifting devices', 'watermills' and 'the spread of water-powered milling': 'The examples discussed below are therefore assumed to be representative of a much wider range of devices used in other contexts which simply do not survive.' (Greene 1990, 213). This quotation immediately followed the above quotation of Greene. The use of technology in more dry and accessible areas remains a large unknown area of study. But I do think that a direct projection of for example water-power technology towards technological application in other, less well-known

areas of research is somewhat premature.

Research, in the broadest sense, is a direct way to investigate ancient technology. Research is possible through literary documents, depictions such as reliefs and mosaics, archaeological excavation, ethnological study and experimental archaeology. When studying K.D. White's standard work 'Greek and Roman technology' (1984), he addressed these areas of research in reconstructing technology in the ancient world.

Obviously, scientific research is indispensable in order to investigate how Roman technology worked and was applied in the broadest sense. But one could say that technology, in an indirect way, was indeed widely used and known. When looking only at remains from the Roman period, one should come to the conclusion that technology must have played an immensely important role in daily life. For example, the building of an amphitheatre required great skill and knowledge of materials and technical possibilities. Besides that, technology was widely used for a lot of other aspects in the Roman Empire, such as the construction of roads and oil-presses, of which remains can be studied. But the point that Greene made is that methods of constructing and means, for example cranes cannot be studied on a large scale.

In his 1994 article, Greene makes a number of criticisms against 'simplistic reductionism' (Greene 1994, 42) and an ethnocentric point of view. More precise, Greene criticises the Routledge 'An Encyclopedia of the History of Technology' (edited by Ian McNeil). Greene points out that the 'Encyclopedia' describes, what we could call a cliché picture, that Romans were the users of Greek knowledge. A somewhat different point of view is given by Greene: 'I have explored elsewhere the question of 'Greek science', which was in fact largely Roman in date, developed in Alexandria, and extensively applied, for example in irrigation agriculture.' (Greene 1994, 43).

'Industrial Revolution'

In the articles written by Greene, the idea of an indus-

trial revolution in the Roman era is important in explaining and understanding Roman technology and its development. The idea of an industrial revolution in Roman times is not altogether supported by Greene. Scholars assumed a certain degree of linearity in technical development and progress which saw a climax in the 'Industrial Revolution'. This does not mean that a society, such as the Roman Empire, lacking development and progress did not go through some sort of industrial revolution, but this line of thinking is somewhat weakened by the argument that the Industrial Revolution, so characteristic of 19th century England, was a culmination of a number of unique factors, although 'industrialisation and new technology may be considered to have been a complement to the 'conjunction of windfall and entrepreneurship', rather than one of the preconditions for the Industrial Revolution.' (Greene 1990, 213).

The vast Roman Empire, stretching from Syria to England, was an area with an enormous variety of peoples and landscapes. These differences could be important causes for failures in introducing and applying technology in different cultural and geographical areas. The concept of appropriate technology, a 20th century idea, is perhaps a definition of what was going on in Roman times: 'It describes technology designed to fit into the broad context of the lower or informal sector of the urban and rural economy.' (Greene 1992, 102). Agriculture, or 'rural economy', was perhaps the most important type of labour that supported the Roman Empire. Technology was indeed widely applied in agriculture, for example when thinking of crops that were being processed such as grapes, wheat and olives, and the working of the land.

Conclusion

After focussing on Greene's ideas about technology during the Roman period, the reader of his articles gets a clear picture of the subject. It is obvious that the picture of Roman technology needs to be reevaluated. Technology was not as low-level and non-innovative as it was thought to be by scholars as Oleson and L. White. By using different areas of research, Greene

Literature

Greene, K. 1988 (reprint): *Archaeology, an introduction*, London.

Greene, K., 1990: *Perspectives on Roman technology*, Oxford Journal of Archaeology 9.2, 209-219.

Greene, K., 1992: *How was technology transferred in the western provinces?*, in: M. Wood/F. Queiroga (eds.), Current research on the Romanization of the western provinces (BAR S575, Oxford), 101-105.

Greene, K., 1994: *The study of Roman technology: some theoretical constraints*, in: E. Scott (ed.), Theoretical Roman Archaeology: First conference proceedings (Aldershot), 39-47.

Greene, K., 1996: *Technology and innovation in context: the Roman background to mediaeval and later developments*, Journal of Roman Archaeology 7, 22-33.

Gosling, T., 2000: *Roman Seaton*, Seaton (Axe Valley Heritage Association No. 3).

Spain, R.J., 1987: *The Roman watermill in the Athenian Agora, A new view of the evidence*, Hesperia 56,4, 335-353.

White, K.D., 1984: *Greek and Roman Technology*, London.

Internet-impressie vanuit Istanbul

27 juni 1999 tot 17 juli 1999

Emile Eimermann

Het is nog niet zo heel lang geleden dat je in exotische oorden in de verzengende hitte, gepaard gaande met vele zweetdruppels die neerkwamen op het kleffe papier (prachtige expressie voor liefdesbrieven), je enige vrije dag van de week moest wijden aan het schrijven van een paar fatsoenlijke brieven. De tijden zijn echter veranderd, want in elke plaats die boven het gehucht uitstijgt kom je tegenwoordig 'internet-café's' tegen. Daarnaast heeft bijna elk buitenlands instituut de beschikking over een permanente internetverbinding. Voor de student in Verwegistan is dit dan ook de uitkomst om binnen een aantal minuten snel en goedkoop te kunnen communiceren met ons kikkerlandje. Ook ik 'internette' twee jaar terug voor het eerst met het thuisfront. Onlangs heb ik deze mailtjes weer eens onder ogen mogen zien. Hieronder volgt een impressie van Istanbul verkregen via 'het net'.

Mon. 28 Jun 1999 09:25:13

Subject: Istanbul

Ik ben nu in het Frans instituut te Istanbul om te kijken of het lukt een e-mail te versturen. Bij deze geef ik een impressie van mijn dagindeling: Om 8 uur 's ochtends, als ik net twee uur bij wat afkoeling heb kunnen wegdromen, word ik op het balkon verder wakker genietend van het uitzicht op de 'Golden Horne'. Rond 9.30 begeef ik mij dan naar het Nederlands Historisch en Archeologisch Instituut. Dit is in hetzelfde pand gelegen als het Nederlands Consulaat, ongeveer 5 minuten lopen vanaf mijn appartement. Tot 1 uur 's middags duik ik de 'bieb' in om de Turkse archeologie te doorgronden. Tussendoor zorgt de 'çay' (Turkse thee) ervoor dat mijn warmtehuishouding verder oploopt, waardoor ramen opengezet moeten worden. Rond het middaguur word ik dan opgeschrikt en lijkt het alsof Allah is 'nedergedaald' uit de Turkse hemel, wanneer de ontelbare moskeeën hun luidsprekers laten schallen. Ook zorgt een grote basisschool in de buurt van het instituut ervoor dat je elk uur bruut uit je concentratie wordt gehaald wanneer zeer irritante hoge tonen (de bel) en honderden spelende kinderen de verovering van Constantinopel uit 1453 lijken na te spelen. Turkse studentes in vaak luchtige kleding die even wat komen rondsnuffelen in de bibliotheek hebben als verdere consequentie dat ik mijn concentratie moeilijk kan

vasthouden bij de potjes en pannetjes uit de Vroege Bronstijd. Om 13 uur is het gelukkig even 'siësta-tijd'.

Ik begeef mij dan op de inmiddels Kalverstraat-aandoende 'Istiklal Caddesi', een zeer grote winkelstraat waar het Nederlands Consulaat aan gelegen is, weer naar mijn appartement alwaar ik op het balkon Turks brood met een verfrissend glas melk tot mij neem. Rond 2 uur begeef ik mij dan weer naar de bibliotheek van het Instituut. Tot een uur of 4 in de middag werk ik mij verder in het zweet, waarna de bibliotheek sluit en ik onder lichte dwang het Archeologisch Instituut dien te verlaten (het 'eureka'-gevoel bekruipt mij telkens rond sluitingstijd). Na het schrijfgerei achtergelaten te hebben in het appartement is het tijd voor de vaste middag/avond-excursie. Bepakt met een rugzak met daarin het nodige drinkwater en de 'gevoelige plaat' daal ik dan meestal af via drukke smalle steegjes (met ontelbare muziekzaakjes) richting het 'Heilige der Heilige' van Istanbul: de 'Golden Horne'. Rond 20:00 uur ik weer terug in mijn appartement en wordt het tijd om op zoek te gaan naar de kebab of andere Turkse lekkernijen. Na het eten zijn vaak enkele huisgenoten met wie ik het appartementencomplex deel ook teruggekeerd van hun bezigheden, waardoor we nog weleens een Turkse pub in willen duiken.

Fri, 2 Jul 1999 13:35:31

Subject: Het 'isteenboel'

Dus je gaat volgende week opgraven. Met die regen wordt dat lekker in de vette klei spitten, kan je een frisse duik nemen in Vlietlanden... Over regen gesproken, dat zou hier nu ook behoorlijk welkom zijn. Gedurende de nacht komt de temperatuur niet onder de 25 graden. Daarnaast proberen ze in de plaatselijke pub om de hoek elke avond hun geluidsboxen op te blazen. Om het nu toch over deze pub te hebben; ik ben er afgelopen woensdagavond met een huisgenoot geweest en de constante piep is nog steeds niet uit mijn oren. Die avond zijn we eerst naar een echt studentencafé gegaan waar je op omgevallen wijn, stukjes kebab, vermicelli en andere afvalproducten je biertje dient te nuttigen (er ligt gelukkig wel een glasplaat overheen, maar op het eerste gezicht lijkt het net of je het glas bier op het afval zet). Weer teruglopend naar ons appartement leek de plaatselijke pub zojuist door de geluidsbarrière heen te breken. Voor ons reden om daar toch maar eens te gaan rondneuzen. Men werd door de muziek letterlijk 'doof geluld'. We hebben ons toen maar weer begeven naar ons appartement, zodat we de zeker niet verkeerde muziek op normale sterkte konden aanhoren.

Mon, 5 jul 1999 13:17:31

Subject: Don't fall in love with Istanbul

Een huisgenoot waarschuwde mij nog: 'If you see the Bosphorus and the Princes' Islands then do not fall in love with Istanbul...' Maar ja, ik heb de Bosphorus en de Zwarte Zee aangedaan met als toetje op zondag de Princes' Islands en weet weer hoe zoet de liefde proeft...

Op zaterdagochtend kwam ik redelijk uitgeslapen aan op de kade van de Bosphorus vlakbij het Topkapi-paleis vanwaar de toerboten richting de Zwarte Zee hun tocht beginnen. Het was nog vroeg in de ochtend, dus nog betrekkelijk rustig op de 'ferry'. In de schaduw, genietend van een lekker fris briesje, kon ik tijdens de reis genieten van het uitzicht op het Dolmabahce-paleis alwaar de tijd stilstaat sinds het overlijden van Atatürk in de ochtend van 10 november 1938. Het bouwen van dit paleis in het midden van de 19de eeuw zorgde ervoor dat de staatskas akelig leeg raakte. Deze uiting van potsierlijke rijkdom wordt dan ook gezien als een laatste stuiptrekking van het Turkse Rijk. Ook was het deze plek waar Mehmet de Veroveraar zijn legers bij elkaar bracht voor de ultieme aanval op Constantinopel in 1453.

Daarna verder onder de Bosphorus-brug door, die het

Europese gedeelte van Istanbul met het Aziatische verbindt, langs de groene heuvels met aan de waterkant grote villae en kleine paleizen. Soms kruist een klassiek aandoende zeilboot onze vaarroute. Op deze tocht is van armoede niets te merken. Verder afdalend doemt aan de linkerkant een fort op dat dezelfde Mehmet in 1452 liet bouwen om de Bosphorus onder controle te houden. Volgens de overlevering was elke vizier verantwoordelijk voor de bouw van een van de 17 torens. Was deze niet op tijd af dan kostte dit hem zijn hoofd. Die tempobeulen uit Den Haag vallen dan toch nog wel mee...

De reis eindigde te 'Anadolu Kavagi', een klein vissersdorpje in de buurt van de monding van de Zwarte Zee. De meeste overwegend Turkse toeristen begeven zich haastig naar een van de vele restaurantjes (tijdens de strafrechtelijke vervolging van PKK-leider Öcalan zijn er opvallend weinig buitenlandse toeristen in Istanbul te bekennen). Op de kade staande merk ik hoe warm het werkelijk is. Volgens de reisgids moet zich op de heuvel een Byzantijns fort bevinden. Hoe verder ik het dorpje inloop hoe meer ik terugga in de tijd. Een ezel in de wei, vervallen 'mudbrick'-huizen, een grote hooibaal en een kerkhof op de helling van een heuvel. In de verte is het fort gesitueerd. Via een kronkelende weg omhoog, die goed geasfalteerd is om de toeristen met een bus naar boven te kunnen brengen, kom ik badend in het zweet aan bij het fort. Het uitzicht is overweldigend! Aan de rechterkant het donkerblauw van de grootse Zwarte Zee en aan de linkerkant de Bosphorus die zijn weg zoekt richting de metropool. Je zou zo staande op de muren van het fort een duik willen nemen in het donkere water van de Zwarte Zee....

Moe maar voldaan spreek ik in de avond met een huisgenoot af om de volgende dag naar de Princes' Islands te gaan. Op deze 9 eilanden in de Zee van Marmara werden vroeger de prinsen (de sultan had natuurlijk zijn harem; dus veel kinderen) gevangen gehouden die een bedreiging vormden voor de heersende monarchie. Tegenwoordig hebben de welgestelden er hun optrekje.

Omdat we ons wat later op de ochtend naar de 'ferryboat' begaven, was het al stampvol op de boot. Bij het grootste eiland, Büyükada (= Groot Eiland), zetten wij voet aan wal. Vooral de serene rust in tegenstelling tot het overvolle centrum van Istanbul was een aangename verrassing. Aan de andere kant van het eiland lag nog een 'VOC'-aandoend schip.

Mijn huisgenoot kwam tot zijn eigen verassing een

bekende tegen die hij voor het laatst 2 jaar geleden in Parijs gezien had. We besloten om met deze schone Turkse en nog een vriendin van haar op een terrasje een verfrissing te pakken. Bleken we net het verkeerde terrasje gekozen te hebben, want hier mocht geen bier geschonken worden. De anderen waren sowieso geheel onthouders, maar ik had toch wel trek in een 'Efese-biertje'.... Op de terugweg heb ik nog even de boot mogen besturen, zodat deze geheelonthouding goed van pas kwam. We raakten aan de praat met de kapitein van de 'ferry' die heel geïnteresseerd bleek in voetbal, zodat de stap naar: "Ik durf het bijna niet te vragen, maar..., mag ik even?", een kleine was.

Thu, 15 jul 1999, 14:05:17

Subject: Hartstikke mooi

Zaterdagochtend eerst de Aya-Sofia bekeken. Ik was er doordeweeks al een aantal keren langs gelopen, maar het was toen steeds reeds sluitingstijd. Vanaf mijn appartement duurt het ongeveer een half uur voordat je er lopend bent. Ik kan ook wel de net aangelegde tram/metro nemen, maar de charme van deze stad is veel groter wanneer je dit traject lopend aflegt. Mijn archeologie-pas kwam mij deze dag trouwens goed van pas; ik kon namelijk gratis de Aya-Sofia en het archeologisch museum in.

De Aya-Sofia is groots, straalt macht uit. Als je door de keizer-ingang binnenkomt met het zegel van de keizer centraal boven deze ingang, begroet het mysterieuze licht je dat door de ramen aan de zijkanten van de koepel de overweldigende ruimte diffuus verlicht. In het midden staat een gigantische stelling waar onderzoekers bezig zijn de fresco's die gedurende de Byzantijnse periode op de koepel aangebracht zijn weer zichtbaar te maken. We mogen dan ook wel stellen dat met dank aan Mehmet de Veroveraar deze fresco's bewaard zijn gebleven. Hij heeft de christelijke motieven tenslotte niet naar goed christelijk gebruik om andere geloven uit te bannen, vernietigd, maar er simpelweg een pleisterlaag overheen laten doen. Naast de grote borden met Arabische teksten zijn dan ook gedeeltes van de fresco's verbluffend goed bewaard gebleven. Buiten zijn ook nog de fundamenten van eerdere kerken blootgelegd. De eerste kerk werd op deze plek gebouwd door Constantijn de Grote in 327 AD. De huidige Aya-Sofia stamt uit het jaar 537 AD en werd in opdracht van keizer Justinianus gebouwd door onder andere de laatste 'president' van de 'academie van Plato' te Athene. Volgens de verhalen was menigeen de eerste jaren na de bouw benauwd de kerk te betreden uit angst dat de koepel op hun hoofd zou vallen. Deze centrale koepel heeft dan ook een hoogte

van wel 56 meter en een diameter van 31 meter.

Na nog even de handdruk van Mehmet de Veroveraar, tijdens zijn binnenkomst te paard in de Aya Sofia na zijn verovering, aanschouwd te hebben op grote hoogte van een van de pilaren, begaf ik mij naar het archeologisch museum. Dit museum mondde eigenlijk uit in een teleurstelling; Oké, de sarcofaag met verhalen over de zegetochten van Alexander de Grote erop afgebeeld is werkelijk fantastisch om te zien, maar de helft van het museum is gesloten wegens personeelstekort.

Op zondag ben ik vanaf mijn appartement naar Eyüp gelopen. Ik heb de prachtige Byzantijnse muren kunnen aanschouwen en ik ben door sloppenwijken gelopen. Voor daklozen zijn de Byzantijnse muren aangename verblijfplaatsen. Er hing dan ook niet altijd een even prettige geur in de lucht. De muren die de oude stad omringden zien er zelfs nu nog zeer indrukwekkend uit. Het is dan ook niet verwonderlijk dat men deze stad vroeger als onneembaar beschouwde. Verder naar Eyüp werd ik bijna opgezogen door de Moslim-cultuur. Eyüp is namelijk de naam die de strijdbroeder van de profeet Mohammed droeg en volgens de overlevering hier begraven ligt. Mehmet de Veroveraar zou hier het graf van Eyüp in 1453 gevonden hebben, waarmee hij zijn legers motiveerde om Constantinopel te kunnen veroveren (een mooie pep-talk). Dit is dan ook de op 4 na heiligste plek voor moslims (na Mekka, Medina en Jeruzalem).

Op het binnenplein van de moskee staat een grote oude eik; links daarvan is de ingang naar het graf van Eyüp en rechts van de boom de ingang van de niet al te grote moskee. Rond dit heiligdom ligt een immens kerkhof waar vele rijken uit de Ottomaanse geschiedenis begraven liggen. Het kerkhof is trouwens nog steeds in gebruik. Bovenop de heuvel ligt ook een café genoemd naar de Franse schrijver Pierre Loti. Op dit terras uitkijkend over Istanbul liet hij aan het begin van de 20ste eeuw voor het eerst West-Europa uitvoerig kennismaken met de vele charmes van Istanbul. Was ik in Eyüp de enige toerist, hier zijn opeens vele Fransen en rijke Turkse jongeren die met hun meisje willen genieten van het romantische uitzicht. Voor mij was het weer tijd om terug te gaan, want het was al 17 uur en ik moest nog anderhalf uur teruglopen.

Richting het Iznik-meer

Gölyaka is een klein dorpje gelegen aan het Iznik-meer. Het mooiste manier om dit dorp te bereiken vanuit

Istanbul is door de langzame ‘ferry-boat’ te nemen over de Zee van Marmara naar Yalova (zwaar getroffen gedurende de aardbeving; de ramp die een week na mijn verblijf noordwest Turkije teisterde). Hier aangekomen voert een bus je dan naar het stadje Orhangazi (vernoemd naar de Ottomaanse vorst Orhan die in 1326 AD de stad Bursa veroverde. Bursa werd hiermee de eerste hoofdstad van het Ottomaanse rijk). Vanaf Orhangazi gaan er kleine busjes naar de dorpjes die in de nabijheid van het Iznik-meer gelegen zijn. De redelijk gematigde temperatuur in dit achterland en de flora en fauna rond het meer tezamen met een heuvelachtig tot bergachtig landschap, maken deze omgeving dan ook tot een zeer aangename plek om archeologie te bedrijven.

Korte historie

Niet alleen in het heden is het een aantrekkelijk gebied, ook in het verleden ging er een grote aantrekkingskracht vanuit. Het meer dankt haar naam dan ook aan de rijke historie van de plaats Iznik. Na de dood van Alexander de Grote (323 BC) bloeide deze stad onder Lysichamus, koning van Thracië, die de stad naar zijn vrouw vernoemde: Nicaea. Ook zou Hannibal zich na zijn verlies tegen de veldheer Scipio Africanus (slag bij Zama, Noord Afrika, 201 BC) in deze contreien hebben teruggetrokken om uit de handen van zijn overwinnaars te kunnen blijven (toen Hannibal verraden werd, vergiftigde hij zichzelf, rond 183 BC, toen ook Scipio zijn laatste adem als een gedesilluseerd persoon uitblies).

Onder de Romeinen bleef Nicaea de hoofdstad van een onafhankelijk koninkrijk dat eerst de hoofdstad van het Bithynische rijk was. Keizer Hadrianus heeft natuurlijk ook deze stad bezocht, waardoor er ter ere van zijn komst een monumentale poort werd opgericht. In 325 AD werd in Nicaea bepaald in welke steden de drie christelijke patriarchen hun zetel kregen (Rome, Alexandrië en Antiochië). De Turkse stamverbanden de ‘Seljuks’ maakten in 1075 AD een eind aan de Byzantijnse heerschappij in dit gebied. Zij haalden Perzische kunstenaars en gevangenen naar Iznik om de beroemde Iznik-tiles te vervaardigen; het latere handelsmerk van de Ottomaanse architectuur. Deze industrie had in beginsel tot doel om de Perzische aardewerk-industrie te overtreffen in schoonheid.

Onderzoek naar de préhistorie

Vooral door de survey’s van D.H. French in zijn onderzoek naar préhistorische bewoning aan het begin

van de jaren 60, zijn het niet alleen de historisch overgeleverde feiten die dit gebied op de kaart zetten (French 1965). Rond het meer zijn verschillende ‘hüyüks’ (= Turks voor bewoningsheuvels) bekend met een bewoning die teruggaat tot de vroegste sedentaire bewoning van noordwest Turkije. Op één van deze heuvels is er dan ook al jarenlang een onderzoek gaande uitgevoerd door een internationaal team onder leiding van J. Roodenberg (nu werkzaam op het NINO, daarvoor directeur van het Nederlands Historisch Archeologisch Instituut te Istanbul). Het betreft de bewoningsheuvel Ilipinar ten oosten van Orhangazi, waar de bewoningsfasen uit het Neolithicum en het Chalcolithicum goed onderzocht kunnen worden.

Uit deze opgraving blijkt dat de vroegste bewoners te Ilipinar een volledig sedentaire levenswijze kenden. Zelfs de visvangst, waaruit een aanwijzing voor een mesolithische achtergrond kan blijken, ontbreekt bijna geheel. De mogelijkheden van het zeer nabije Iznik-meer waren natuurlijk niet onbekend bij deze eerste bewoners. Zij vertrouwden echter bijna volledig op de domesticatie en cultivatie, waarbij het jachtspectrum een inferieure rol speelde. Of men hieruit kan concluderen dat deze eerste sedentaire bewoners zich vanuit een ander gebied naar het Iznik-meer begaven is niet vast te stellen. Een mesolithisch-neolithische overgangsfase en een volledig mesolithicum ontbreken vooralsnog geheel in dit gebied. Onderzoekstradities en de moeilijkheden van de conservering van een mesolithische vindplaats zijn hier uiteraard debet aan.

De opgraving te Ilipinar-hüyük

Tot nu toe is Ilipinar de enige systematisch langdurige opgraving in het onderzoek naar het Neolithicum en Chalcolithicum rond het Iznik-meer. Vooral de goede conservering, mede door enkele brandlagen en de betrekkelijke moerassigheid van het gebied, zorgt ervoor dat het dorpsleven uit deze periodes in dit gebied heel goed onderzocht kan worden. De kleimuren die per periode verschillende bouwtechnieken kennen, zijn soms nog tot meer dan 50 centimeter hoogte bewaard gebleven. Hoe de vloeren binnen de huizen zijn opgebouwd is dikwijls ook nog letterlijk door de overgebleven afdrukken te reconstrueren. Ook het gebruikte materiaal voor de daken is in een brandlaag nog te achterhalen. Hout is vaak aanwezig en de artefacten kunnen ‘in situ’ aangetroffen worden. In het Chalcolithicum is bijvoorbeeld een ronde dorpsstructuur te reconstrueren met een binnenplaats, waarbij de huizen tegen elkaar gebouwd werden en als een omringende muur rondom de binnenplaats fungeerden.

Ilipinar bewoningsfasen	Cal. BC-dateringen
Verlaten; pithoi-begravingen	Begin 3de millennium BC; rond 2700 BC
VB; verbrand	5500-5450 cal. BC
VA; verbrand	5600-5525 cal. BC
VI	5675-5625 cal. BC
VII	5725-5675 cal. BC
VIII	5800-5725 cal. BC
IX	5875-5800 cal. BC
X	6000-5875 cal. BC

Tabel 1: De opeenvolging te Ilipinar naar Thissen 1999, pagina 31.

Kortom: gezien de conservering hebben we hier te maken met ‘nederlands-duits terpachtig’ aandoende omstandigheden (vgl. Ezinge/Feddersen Wierde). Voor een uitvoerige beschrijving van het onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van Ilipinar verwijs ik naar de ‘Ilipinar Excavations part I’ (Roodenberg et al. 1995), artikelen in het tijdschrift *Anatolica* vanaf 1987 en de recent verschenen dissertatie van L. Thissen, waarin het onderzoek vanuit een aardewerk typologisch uitgangspunt in een breder kader wordt geplaatst (Thissen 2000).

Mijn onderzoek naar het aardewerk van de Vroege Bronstijd te Hacilar-tepe

In Ilipinar zijn naast bewoningssporen ook verscheidene Vroege Bronstijd-begravingen aangetroffen. Het betreft hier grote pithoi (dikwandige bijna levensgrote voorraadpotten) waarin de dode in hurkpositie met dikwijls een aantal simpele bijgiften als een aardewerk kan of een bronzen pin, begraven werd. De pithos is gedeeltelijk of geheel ingegraven in de toen al verlaten bewoningsheuvel en vaak afgesloten door een aardewerk schaal die op zijn kop tegen de opening werd geplaatst. Dit grafgebruik past binnen het algemene beeld van het grafbestel van de Vroege Bronstijd in West Anatolië (in de Vroege Bronstijd-grafvelden te Sariket en Yortan blijkt eenzelfde grafgebruik). Het was daarnaast gedurende de Vroege Bronstijd niet gewoon om de doden in het eigen dorp te begraven, maar op enige afstand daarvan.

In de nabijheid van Ilipinar is nog een andere bewoningsheuvel gesitueerd, genaamd Hacilar-tepe. French verzamelde hier in de jaren 60 al Vroege Bronstijd-scherven. Gedurende het onderzoek op Ilipinar begin jaren 90, was dan ook de verwachting dat deze kleinere heuvel een Vroege Bronstijd-bewoning en mogelijk een Laat Chalcolithische bewoning gekend

heeft. De hoop was vooral gevestigd op deze Laat Chalcolithische bewoning, omdat daarmee een overgang vanaf het einde van de bewoning van Ilipinar naar Hacilar-tepe onderzocht kon worden. Reden genoeg voor de opgravers om in 1992, 94 en 95 enkele testopgravingen te verrichten. In 1995 bleek, toen de ‘maagdelijke bodem’ bereikt was, dat de bewoning zich slechts beperkte tot de Vroege Bronstijd waarin het dorp tussen de 150 en 250 jaren bewoning kende. In totaal zijn zeven bewoningsfasen onderscheiden, waarbij de duur van een fase, blijkens de lichte bouw van de huizen, waarschijnlijk niet langer dan 30 jaren betrof. Het was duidelijk een klein boerengehucht in de schaduw van opkomende machtcentra, zoals Beycesultan in het zuiden en Troje in het westen.

Het aangetroffen nederzettingmateriaal zoals aardewerk, spinklosjes, vuursteen, obsidiaan en bewerkt bot kan goed aan de aanwezige stratigrafie met zijn bewoningsfasen gekoppeld worden. Daarnaast werden ook enkele C14-monsters genomen om de bewoning exact te kunnen dateren. Vooral de aanwezigheid van een grote hoeveelheid aardewerk in samenhang met de C14-monsters maakt het mogelijk om een typologie op te stellen.

Korte problematiek rond het aardewerkonderzoek

In de zomer van 1999 was het aardewerkonderzoek mijn centrale bezigheid. Dit betekende zes dagen in de week het aardewerk door je vingers laten gaan, tekenen en het bepalen van de verschillende aardewerkvormen, de diktes, de magering en de kleur. Ik zal hieronder niet verder ingaan op deze technische aspecten. Wel schets ik nog even kort de chronologie en problematiek die voor de Vroege Bronstijd I-periode globaal geldt.

Vanuit de onderzoekstraditie in West Turkije hebben de opgravingen te Troje in de 19de eeuw (Schliemann en

later Dörpfeld) en vooral in de jaren 30 van de 20ste eeuw uitgevoerd door Blegen, een belangrijke stempel gedrukt op de aardewerktypologie van de Vroege Bronstijd. Er wordt dan ook meestal gerefereerd aan de aardewerktypen die in de lagen van Troje voorkomen. Omdat het aardewerk van Hacilar-tepe zich beperkt tot de Vroege Bronstijd I en het begin van de Vroege Bronstijd II in de noordwest Anatolische terminologie, kan Hacilar-tepe vooral gekoppeld worden aan vooral Troje I en de beginlagen van Troje II. Globaal gezien behoren een kan met een slanke hals en relatief bolle buik, en vooral de 'inverted rim bowl' tot de aardewerktypen die kenmerkend zijn voor deze periode.

Vroeger werd het begin van de Vroege Bronstijd gelijkgesteld aan het begin van de bewoning van Troje. Tegenwoordig blijkt dit echter een misvatting. Uit C14-dateringen genomen in de jaren 90 tijdens de opgravingen te Troje onder leiding van Korfmann blijkt dat Troje I zeker niet eerder dan 2920 cal. BC aanving (uit de verschillende Studia Troica's). Daar komt bij dat er steeds meer stemmen opgaan om het begin van de Vroege Bronstijd in de tweede helft van het 4de millennium BC te situeren. Dit betekent vooral dat de Vroege Bronstijd I-periode sterk uitgerekt wordt.

Naast het aardewerk te Troje zijn met name de opgravingen te Demirci-hüyük ongeveer 100 kilometer ten oosten van het Iznik-meer gelegen, uitgevoerd in de

jaren 70 onder leiding van Korfmann, belangrijk. In tegenstelling tot Troje kent Demirci een dorpachtige structuur beter vergelijkbaar met Hacilar-tepe. Aardewerktypologisch gezien zijn er dan ook duidelijke parallellen aan te tonen met Demirci. Daarnaast valt echter op dat de 'inverted rim bowl', ten oosten van het Iznik-meer geen algemeen Vroege Bronstijd I-verschijnsel, veelvuldig voorkomt in het Iznik-gebied. Wat French tijdens zijn survey in de jaren 60 al opviel, blijkt door het aardewerk van Hacilar-tepe dan ook bevestigd te worden, namelijk: Het gebied rond Iznik heeft vanuit verschillende gebieden aardewerkinvloeden gekend en is een 'samenvloeijsel' van verscheidene aardewerkstijlen.

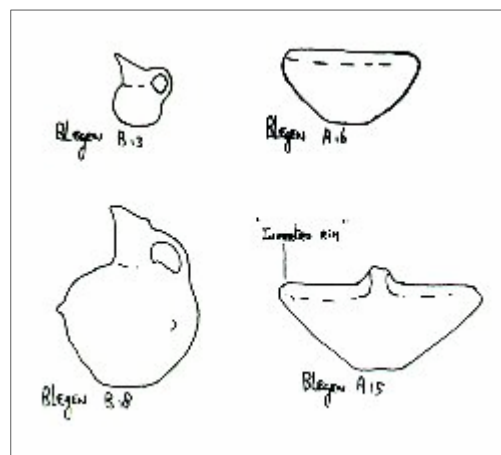
Troje ontwikkelt zich zeker in Troje II tot een machtcentrum, maar het substraat van een versterkte nederzetting en belangrijke handelspost is duidelijk al gedurende Troje I aanwezig. Vergelijkingen met een klein gehucht als Hacilar-tepe zijn vanuit het oogpunt van de architectuur en complexiteit van de samenleving daarom moeilijk te trekken. Daarnaast valt Troje veel meer binnen de invloedssfeer van de handel in het Egeïsche gebied dan het achterland. In het zuiden van noordwest Turkije is er dan nog het machtcentrum Beycesultan, waarbij vergelijkingen met Hacilar-tepe om dezelfde redenen als Troje discutabel zijn. Om van de grote afstand ten opzichte van Hacilar-tepe maar te zwijgen. Toch zijn dit naast nog enkele Vroege Bronstijd-grafvelden, zoals Yortan ten zuidoosten van

Auteur: Manning, W., 1995	
Periode (noordwest Anatolië)	Begindatering
Vroege Bronstijd I	3300 BC. tot 3000 BC.
Vroege Bronstijd II	2700 BC./2650 BC.
Vroege Bronstijd IIIA	2570 BC. en misschien later, vanaf 2400 BC.
Vroege Bronstijd IIIB	2300 BC./2250 BC.
Midden Bronstijd I	2040 BC., op zijn laatst 1880 BC.

Tabel2: Absolute chronologie, waarbij het begin van de Vroege Bronstijd I, IIIa en het begin van de Midden Bronstijd nog niet vaststaan.

Figuur 1: Noordwest Turkije met in de tekst genoemde plaatsen

Figuur 2: Troje I / Vroege Bronstijd I-type aardewerk

Literatuur

- Blegen, C.W./Caskey, J.L., 1951: *Troy: excavations conducted by the University of Cincinnati 1932-1938*.
- French, D.H., 1965: *Early pottery sites from western Anatolia*, in: *Bulletin of the Institute of Archaeology* 5, 5-25.
- K'Amil T., 1982: *Yortan cemetery in the EBA of Western Anatolia*, in: *British Archaeological Reports*.
- Korfmann, M. et al.: *Studia Troica; jaarlijks verslag van de vorderingen en uitkomsten van de opgravingen te Troje vanaf de jaren 90*.
- Korfmann, M., 1987: *Demircihueyük: die Ergebnisse der Ausgrabungen, 1975-1978*, 2dl.
- Lloyd, S./Mellaart, J., 1962: *Beycesultan vol. 1: the Chalcolithic and EBA levels*.
- Manning, S.W., 1995: *The absolute chronology of the Aegean Bronze Age*.
- Özdoğan, M., 1999: *Neolithic in Turkey*.
- Roodenberg, J., 1987: *Ilipinar in the prehistory of NW Anatolia*.
- Roodenberg, J. et al., 1995: *The Ilipinar Excavations I*.
- Seeher, J., 2000: *Die Bronzezeitliche Nekropole Von Demircihüyük-Sariket; Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Zusammenarbeit mit dem Museum Bursa 1990-1991*.
- Shichor, M., 1995: *The new guide: Michael's Turkey*, Inbal Travel Information Ltd.
- Thissen, L., 1999: *Trajectories toward the neolithisation of NW Turkey*, in; ed. M. Budja: *Documenta Praehistorica XXVI*, Univerza v Ljubljana, 29-39.
- Thissen, L., 2000: *Early Village Communities in Anatolia and the Balkans, 6500-5500 cal. BC*.
- Margriet Stonkhorst 1999: Correspondentie Emile via het Internet gedurende juli/augustus met Istanbul/Iznik.